

บทที่ 9

การคลังของอาณาจักรไทยสมัยรัตนโกสินทร์

ระบบการคลังของเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 1-4 ซึ่งเป็นสมัยก่อนที่จะมีการปฏิรูปการคลังในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีลักษณะไม่แตกต่างไปจากอยุธยามากนัก ส่วนใหญ่ก็ยังคงใช้โครงสร้างแบบเดียวกัน ในบทนี้จะแยกกล่าวตามหัวข้อต่อไปนี้ คือ ประเภทของรายได้ หน่วยงานที่รับผิดชอบ วิธีจัดเก็บผลประโยชน์ของรายได้ และปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5

9.1 ประเภทของรายได้

รายได้ของรัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-3 นั้น ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับการหารายได้ของรัฐบาลสมัยอยุธยา กล่าวคือ ได้จากการเรียกเก็บผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพต่าง ๆ ของราษฎร ซึ่งได้แก่พวกอากร และภาษีต่าง ๆ (คำว่าภาษี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประธานความเห็นว่าเพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3) ผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากไพร่และชาวจีนได้แก่ เงินหรือผลผลิตที่เรียกว่าส่วย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกว่าค่าราชการ สมัยรัชกาลที่ 6 เรียกเงินรัชชูปการ ส่วนเงินที่เรียกเก็บจากชาวจีนก็คือเงินผูกปี รายได้อีกทางหนึ่งคือ ฤชา ที่รัฐบาลกำหนดเรียกจากการต่าง ๆ ที่รัฐบาลทำให้เพื่อประโยชน์แก่ราษฎรบางคน แหล่งรายได้ประการสุดท้ายคือผลกำไรจากการค้าสำเภากับต่างประเทศ

9.1.1 ภาษีอากรต่าง ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า มีอากรค่านา อากรสวน อากรค่าน้ำ อากรสมพัตสร อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย และอากรขนอนตลาด¹ ภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่มีในหลักฐานก็ได้แก่ อากรค่านา อากรสวนสมพัตสร อากรค่าน้ำ อากรตลาด อากรเตาสูรา อากรบ่อนเบี้ย และจังกอบ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องภาษีขึ้น เนื่องจากได้ทำสนธิสัญญากับเฮนรี เบอร์นี ลดการผูกขาดสินค้าเป็นผลให้รายได้ของรัฐบาล

¹ บ. ๒๖๖ ข. ๑๑๑ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐ ๒๐๑ ๒๐๒ ๒๐๓ ๒๐๔ ๒๐๕ ๒๐๖ ๒๐๗ ๒๐๘ ๒๐๙ ๒๑๐ ๒๑๑ ๒๑๒ ๒๑๓ ๒๑๔ ๒๑๕ ๒๑๖ ๒๑๗ ๒๑๘ ๒๑๙ ๒๒๐ ๒๒๑ ๒๒๒ ๒๒๓ ๒๒๔ ๒๒๕ ๒๒๖ ๒๒๗ ๒๒๘ ๒๒๙ ๒๓๐ ๒๓๑ ๒๓๒ ๒๓๓ ๒๓๔ ๒๓๕ ๒๓๖ ๒๓๗ ๒๓๘ ๒๓๙ ๒๔๐ ๒๔๑ ๒๔๒ ๒๔๓ ๒๔๔ ๒๔๕ ๒๔๖ ๒๔๗ ๒๔๘ ๒๔๙ ๒๕๐ ๒๕๑ ๒๕๒ ๒๕๓ ๒๕๔ ๒๕๕ ๒๕๖ ๒๕๗ ๒๕๘ ๒๕๙ ๒๖๐ ๒๖๑ ๒๖๒ ๒๖๓ ๒๖๔ ๒๖๕ ๒๖๖ ๒๖๗ ๒๖๘ ๒๖๙ ๒๗๐ ๒๗๑ ๒๗๒ ๒๗๓ ๒๗๔ ๒๗๕ ๒๗๖ ๒๗๗ ๒๗๘ ๒๗๙ ๒๘๐ ๒๘๑ ๒๘๒ ๒๘๓ ๒๘๔ ๒๘๕ ๒๘๖ ๒๘๗ ๒๘๘ ๒๘๙ ๒๙๐ ๒๙๑ ๒๙๒ ๒๙๓ ๒๙๔ ๒๙๕ ๒๙๖ ๒๙๗ ๒๙๘ ๒๙๙ ๓๐๐ ๓๐๑ ๓๐๒ ๓๐๓ ๓๐๔ ๓๐๕ ๓๐๖ ๓๐๗ ๓๐๘ ๓๐๙ ๓๑๐ ๓๑๑ ๓๑๒ ๓๑๓ ๓๑๔ ๓๑๕ ๓๑๖ ๓๑๗ ๓๑๘ ๓๑๙ ๓๒๐ ๓๒๑ ๓๒๒ ๓๒๓ ๓๒๔ ๓๒๕ ๓๒๖ ๓๒๗ ๓๒๘ ๓๒๙ ๓๓๐ ๓๓๑ ๓๓๒ ๓๓๓ ๓๓๔ ๓๓๕ ๓๓๖ ๓๓๗ ๓๓๘ ๓๓๙ ๓๔๐ ๓๔๑ ๓๔๒ ๓๔๓ ๓๔๔ ๓๔๕ ๓๔๖ ๓๔๗ ๓๔๘ ๓๔๙ ๓๕๐ ๓๕๑ ๓๕๒ ๓๕๓ ๓๕๔ ๓๕๕ ๓๕๖ ๓๕๗ ๓๕๘ ๓๕๙ ๓๖๐ ๓๖๑ ๓๖๒ ๓๖๓ ๓๖๔ ๓๖๕ ๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕ ๓๗๖ ๓๗๗ ๓๗๘ ๓๗๙ ๓๘๐ ๓๘๑ ๓๘๒ ๓๘๓ ๓๘๔ ๓๘๕ ๓๘๖ ๓๘๗ ๓๘๘ ๓๘๙ ๓๙๐ ๓๙๑ ๓๙๒ ๓๙๓ ๓๙๔ ๓๙๕ ๓๙๖ ๓๙๗ ๓๙๘ ๓๙๙ ๔๐๐ ๔๐๑ ๔๐๒ ๔๐๓ ๔๐๔ ๔๐๕ ๔๐๖ ๔๐๗ ๔๐๘ ๔๐๙ ๔๑๐ ๔๑๑ ๔๑๒ ๔๑๓ ๔๑๔ ๔๑๕ ๔๑๖ ๔๑๗ ๔๑๘ ๔๑๙ ๔๒๐ ๔๒๑ ๔๒๒ ๔๒๓ ๔๒๔ ๔๒๕ ๔๒๖ ๔๒๗ ๔๒๘ ๔๒๙ ๔๓๐ ๔๓๑ ๔๓๒ ๔๓๓ ๔๓๔ ๔๓๕ ๔๓๖ ๔๓๗ ๔๓๘ ๔๓๙ ๔๔๐ ๔๔๑ ๔๔๒ ๔๔๓ ๔๔๔ ๔๔๕ ๔๔๖ ๔๔๗ ๔๔๘ ๔๔๙ ๔๕๐ ๔๕๑ ๔๕๒ ๔๕๓ ๔๕๔ ๔๕๕ ๔๕๖ ๔๕๗ ๔๕๘ ๔๕๙ ๔๖๐ ๔๖๑ ๔๖๒ ๔๖๓ ๔๖๔ ๔๖๕ ๔๖๖ ๔๖๗ ๔๖๘ ๔๖๙ ๔๗๐ ๔๗๑ ๔๗๒ ๔๗๓ ๔๗๔ ๔๗๕ ๔๗๖ ๔๗๗ ๔๗๘ ๔๗๙ ๔๘๐ ๔๘๑ ๔๘๒ ๔๘๓ ๔๘๔ ๔๘๕ ๔๘๖ ๔๘๗ ๔๘๘ ๔๘๙ ๔๙๐ ๔๙๑ ๔๙๒ ๔๙๓ ๔๙๔ ๔๙๕ ๔๙๖ ๔๙๗ ๔๙๘ ๔๙๙ ๕๐๐ ๕๐๑ ๕๐๒ ๕๐๓ ๕๐๔ ๕๐๕ ๕๐๖ ๕๐๗ ๕๐๘ ๕๐๙ ๕๑๐ ๕๑๑ ๕๑๒ ๕๑๓ ๕๑๔ ๕๑๕ ๕๑๖ ๕๑๗ ๕๑๘ ๕๑๙ ๕๒๐ ๕๒๑ ๕๒๒ ๕๒๓ ๕๒๔ ๕๒๕ ๕๒๖ ๕๒๗ ๕๒๘ ๕๒๙ ๕๓๐ ๕๓๑ ๕๓๒ ๕๓๓ ๕๓๔ ๕๓๕ ๕๓๖ ๕๓๗ ๕๓๘ ๕๓๙ ๕๔๐ ๕๔๑ ๕๔๒ ๕๔๓ ๕๔๔ ๕๔๕ ๕๔๖ ๕๔๗ ๕๔๘ ๕๔๙ ๕๕๐ ๕๕๑ ๕๕๒ ๕๕๓ ๕๕๔ ๕๕๕ ๕๕๖ ๕๕๗ ๕๕๘ ๕๕๙ ๕๖๐ ๕๖๑ ๕๖๒ ๕๖๓ ๕๖๔ ๕๖๕ ๕๖๖ ๕๖๗ ๕๖๘ ๕๖๙ ๕๗๐ ๕๗๑ ๕๗๒ ๕๗๓ ๕๗๔ ๕๗๕ ๕๗๖ ๕๗๗ ๕๗๘ ๕๗๙ ๕๘๐ ๕๘๑ ๕๘๒ ๕๘๓ ๕๘๔ ๕๘๕ ๕๘๖ ๕๘๗ ๕๘๘ ๕๘๙ ๕๙๐ ๕๙๑ ๕๙๒ ๕๙๓ ๕๙๔ ๕๙๕ ๕๙๖ ๕๙๗ ๕๙๘ ๕๙๙ ๖๐๐ ๖๐๑ ๖๐๒ ๖๐๓ ๖๐๔ ๖๐๕ ๖๐๖ ๖๐๗ ๖๐๘ ๖๐๙ ๖๑๐ ๖๑๑ ๖๑๒ ๖๑๓ ๖๑๔ ๖๑๕ ๖๑๖ ๖๑๗ ๖๑๘ ๖๑๙ ๖๒๐ ๖๒๑ ๖๒๒ ๖๒๓ ๖๒๔ ๖๒๕ ๖๒๖ ๖๒๗ ๖๒๘ ๖๒๙ ๖๓๐ ๖๓๑ ๖๓๒ ๖๓๓ ๖๓๔ ๖๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘ ๖๓๙ ๖๔๐ ๖๔๑ ๖๔๒ ๖๔๓ ๖๔๔ ๖๔๕ ๖๔๖ ๖๔๗ ๖๔๘ ๖๔๙ ๖๕๐ ๖๕๑ ๖๕๒ ๖๕๓ ๖๕๔ ๖๕๕ ๖๕๖ ๖๕๗ ๖๕๘ ๖๕๙ ๖๖๐ ๖๖๑ ๖๖๒ ๖๖๓ ๖๖๔ ๖๖๕ ๖๖๖ ๖๖๗ ๖๖๘ ๖๖๙ ๖๗๐ ๖๗๑ ๖๗๒ ๖๗๓ ๖๗๔ ๖๗๕ ๖๗๖ ๖๗๗ ๖๗๘ ๖๗๙ ๖๘๐ ๖๘๑ ๖๘๒ ๖๘๓ ๖๘๔ ๖๘๕ ๖๘๖ ๖๘๗ ๖๘๘ ๖๘๙ ๖๙๐ ๖๙๑ ๖๙๒ ๖๙๓ ๖๙๔ ๖๙๕ ๖๙๖ ๖๙๗ ๖๙๘ ๖๙๙ ๗๐๐ ๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐ ๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐ ๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐ ๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐ ๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐ ๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐ ๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐ ๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐ ๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐ ๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐ ๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐ ๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐ ๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐ ๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐ ๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐ ๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐ ๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐ ๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐ ๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐ ๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐ ๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐ ๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐ ๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐ ๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐ ๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐ ๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐ ๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐ ๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐ ๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐ ๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

ขาดไป จึงใช้วิธีใหม่เพื่อหาเงินเข้ารัฐบาลคือมีการตั้งเจ้าภาษี และตั้งภาษีขึ้นใหม่อีกถึง 38 อย่าง ได้แก่ อากรบ่อนเบี้ยเงิน (เดิมมีแต่บ่อนเบี้ยไทย) อากรหวย ก.ข. ภาษีเบ็ดเสร็จลงสำเนา ภาษีของต้องห้ามหกอย่าง ภาษีพริกไทยมี 2 ประเภทคือ เก็บจากผู้ซื้อลงสำเนา กับภาษีพริกไทย เก็บจากชาวไร่ที่ปลูกพริกไทย ภาษีฝาง ภาษีไม้แดงมี 2 ประเภท เก็บจากผู้ซื้อลงสำเนา และภาษีไม้แดงเก็บสิบลดจากผู้ขาย ภาษีเกลือ ภาษีน้ำมันมะพร้าว ภาษีน้ำมันต่าง ๆ ภาษีกระทะ ภาษีต้นยาง ภาษีไต้ชัน ภาษีฟืน ภาษีจาก ภาษีกระแจะ ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีไม้รวก ภาษีกอไม้ สีสูก ภาษีไม้ค้ำพลู ภาษีไม้ต่อเรือ ภาษีไม้ซุง ภาษีฝ้าย ภาษียาสูบ ภาษีปอ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้ง-ปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำตาลอ้อย ภาษีสำรวจ ภาษีเตาตาล ภาษีจันอับ, ไฟ เทียนไขเนื้อ และขนมต่าง ๆ ภาษีปูน ภาษีเกวียน, โคต่าง, เรือจ้าง, ทางโยง² นอกจากนี้ในบัญชีเงินภาษีอากร จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) ได้ระบุภาษีอากรอื่น ๆ อีก เช่น ภาษีงาปีสิบลด ภาษีฟืนโรงน้ำตาล ภาษีน้ำตาลกรวด อากรรังนก ภาษีไม้ท่อน ไม้กระดาน กงฉาก กงค้ำ³ ในรัชกาลเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิก อากรซึ่งเคยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา 2 อย่าง คือ อากรรักษาเกาะ และอากรค่าน้ำ⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีภาษีอากรตั้งขึ้นใหม่อีกหลายชนิด คือภาษีสุกร ภาษีปลาสด ภาษีปลาทุ ภาษีใหม่ ภาษีขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง ภาษีเตาหล่อ ภาษีมาดเรือไกลน ภาษี

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระคลังสินค้า ได้แก่

: อากรหวย ก.ข. บ่อนเบี้ยไทย บ่อนเบี้ยเงินรวม 20 ตำบล อากรการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีถังวาปลาทุ ภาษีสุกร ภาษีจันอับ ภาษีเยื่อเคย ภาษีฝ้าย ปอ คราม ภาษียาสูบ ภาษีใหม่ ขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวด ภาษีพริกไทย ภาษีปลาน้ำจืด น้ำเค็ม อากรรังนก ภาษีกึ่งแห้ง

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระกลาโหม ได้แก่

: อากรสุรากุ้งเพช อากรเบ็งข้าวหมาก ภาษีน้ำอ้อยเหลว ภาษีกระทะ ภาษีเหล็กก้อน เหล็กหล่อ ภาษีถ่าน อากรรังนก (เมืองสงขลาและเมืองตรัง)

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมมหาดไทย ได้แก่

: ภาษีเรือ โรง ร้าน ภาษีมาดเรือไกลน ภาษีหีบฝ้าย ภาษีละคร ภาษีไม้ไผ่ ภาษีซุง ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระคลังในซ้าย ได้แก่

: อากรนาเกลือ อากรฝิ่งป่า ภาษีนุ่น

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระคลังในขวา ได้แก่

: สมพัตสรยาสูบ 23 หัวเมือง ภาษีถ่านไม้ไผ่

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมท่ากลาง ได้แก่

: อากรสมพัตสรพริกไทย ภาษีใหม่ ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีจากอากรรักษาเกาะ อากรฝิ่งป่า (หัวเมืองชายทะเลตะวันออก) ภาษีไม้กระดาน ภาษีเบ็ดเสร็จ ภาษีฝาง ภาษีเข้าขาออก

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระคลังราชการ ได้แก่

: อากรสวนจาก 10 เมือง ค่าจองสวน ภาษีไต้ชัน น้ำมันยาง ภาษีฟืน

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมท่าซ้าย ได้แก่

9.3.1 การเก็บอากรค่านาและอากรสวน

ในเรื่องนี้ นายระวางและข้าหลวงเสนาเป็นผู้เก็บโดยตรง กล่าวคือ เมื่อเริ่มรัชกาลในแต่ละรัชกาล ภายหลังจากการประกอบพิธีราชาภิเษกแล้ว ก็จะมีเจ้าพนักงานออกไปทำการสำรวจเรียกว่า “เดินสวนเดินนา” นายระวางจะไปตรวจตรา เนื้อที่ของชาวสวนชาวนาแต่ละคน เพื่อดูว่าที่ดินที่ใช้เพาะปลูกนั้นมีจำนวนเท่าใด กรณีที่นาขึ้น หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ข้าหลวงออกไปประเมินนาคูโคให้รู้จำนวนว่าทำได้เท่าไร ครั้นประเมินเสร็จก็ให้เรียกค่านาตามที่ได้ทำที่ไม่ได้ทำก็โปรดยกพระราชทานให้¹

ค่านานั้นแต่เดิมเก็บเป็นทางข้าว ดวงขึ้นดวงหลวงไร่ละ 2 ถึง แล้วข้าจัดซื้อ เป็นราคาหลวงอีกไร่ละ 2 ถึง พระราชทานให้ไร่ละเฟื้อง เป็นราคาหลวงถึงละ 2 ไพ ราษฎรจะต้องขนมาส่งถึงดวงหลวงในกรุงเทพฯ และดวงหัวเมืองตามแต่เจ้าพนักงานจะบังคับ ปรากฏว่าราษฎรได้รับความยากบ้างง่ายบ้างไม่เสมอกัน ที่ได้รับความยากลำบากก็ร้องทุกข์กล่าวโทษข้าหลวงเสนาและเจ้าพนักงานไปต่าง ๆ นา ๆ ต้องมีผู้ตัดสินเป็นถ้อยเป็นความกันอยู่เสมอ จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดเจ้านายต่างกรมและเสนาบดีเห็นว่า เรียกหางข้าวค่านาและจัดซื้อข้าวเป็นตัวข้าวแล้วก็บังคับให้มาส่งถึงดวงราษฎรได้รับความลำบากมากบ้างน้อยบ้างไม่เสมอกัน และเกิดถ้อยความกันด้วย จึงทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการเสียใหม่ กล่าวคือ ให้ยกเลิกเรียกหางข้าวค่านา และจัดซื้อเป็นราคาหลวงอย่างแต่ก่อนนั้นเสีย แล้วมีพระราชบัญญัติให้เรียกเก็บเป็นค่านาไร่ละสลึงเฟื้องเสมอกันไปทั้งนาคูโค และน่าน้ำฝนฟางลอย ส่วนน่าน้ำฝนฟางลอยที่เรียกตามประเมิน และเรียกตามจำนวนในตราแดง และนาคูโคนั้นยังคงไม่ได้เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อใดฝนแล้งน้ำน้อย หรือน้ำมากเกินไป ราษฎรที่เป็นเจ้าของนาคูโคที่ต้องเสียค่านาตามจำนวนตราแดง มักร้องทุกข์ว่าทำนาได้ผลน้อย ไม่สามารถจะเสียค่านาตามจำนวนตราแดงได้ เช่นพวกไพร่ผีพายและพวกฟ้องได้เข้าซื้อกันถวายฎีกาในกรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่าบางที่ก็โปรดให้ยกให้ลดแก่ไพร่หลวงกรมผีพายที่ลงมารับราชการ บางที่ก็โปรดให้ประเมินเอาแต่ตามที่ได้ทำ บางที่ก็โปรดลดให้ไร่ละเฟื้องเสมอไปในปีหนึ่งนั้นตามครั้งคราวที่เป็นมากเป็นน้อย มิได้มีกฎระเบียบที่แน่นอนแต่อย่างใด¹²

ครั้นมาถึง พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นปีที่ 2 ในรัชกาลที่ 4 มีฝนแล้งน้ำน้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาพลเทพสรรพพลเสวยเสนาบดีขึ้นไปตั้งกองอยู่ที่กรุงเก่า แต่งข้าหลวงเสนาออกไปประเมินนาคูโคให้รู้จำนวนว่าทำได้เท่าไร ทำไม่ได้เท่าไร ค่าเส้นซีกที่ประเมินนั้นก็ไม่ได้คิด ครั้นประเมินเสร็จแล้วก็โปรดให้เรียกค่านาไร่ละสลึงเฟื้องแต่ที่ได้ทำ ที่ไม่ได้ทำโปรดยกพระราชทานให้

HI 322

549

HI 322

549

ทำไม่ได้เท่าไร ค่าเส้นซีกที่ประเมินนั้นก็ไม่ได้คิด ครั้นประเมินเสร็จแล้วก็โปรดให้เรียกค่านาไร่ละสลึงเฟื้องแต่ที่ได้ทำ ที่ไม่ได้ทำโปรดยกพระราชทานให้

พอมมาถึง พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เดินนาทำตราแดงใหม่ จึงได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีว่า นาโคต้องเสียไร่ละสลึงเพื่อเสมอตามจำนวนในตราแดงนั้น เสียเปรียบนาปัก เพราะนาปักเสียแต่ตามที่ทำได้ ซึ่งแต่ก่อนมีระเบียบบังคับให้นาโคเสียตามจำนวนในตราแดงเสมอนั้นก็เห็นว่านาหว่านมีผลมากกว่านาปัก ถึงในปีฝนแล้ง นาน้ำฝนพางลอยเสียหายทำไม่ได้ น้ำเหนียวมาก นาโคก็ทำได้ ด้วยพระประสงค์จะให้ชาวนาทำนาเต็มภาคภูมิ จึงได้บังคับให้เรียกค่านาเสมอตามจำนวนในตราแดง ไม่มีประเมิน¹³

กรณีเดินสวน นายระวางจะไปตรวจเนื้อที่ของชาวสวนแต่ละคน เพื่อดูว่าที่ดินที่ใช้เพาะปลูกนั้นมีจำนวนเท่าใด และทำหน้าที่เป็นผู้รังวัดที่ดินที่ได้หักร้างทางพงใหม่ นายระวางจะนับจำนวนต้นไม้ แต่ละชนิดที่กำลังออกผล และนับจำนวนต้นไม้ที่ตายไปตั้งแต่การเดินสวนครั้งก่อน เพื่อจะได้ทราบจำนวนต้นไม้ที่ปลูกในระหว่างนั้น เมื่อเห็นว่ายุติธรรมสำหรับผู้เพาะปลูกแล้วก็เขียนเงินภาษีอากรที่จะเก็บจากชาวสวนไว้ในหนังสือกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่ ซึ่งเงินจำนวนนี้จะเรียกเก็บในแต่ละปีจนกระทั่งมีการเดินสวนครั้งใหม่อีก ถ้าหากว่าชาวสวนตัดต้นไม้ทิ้งเสีย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าจะมีการเดินสวน ชาวสวนจะได้รับโทษ ก่อนที่เจ้าพนักงานออกเดินสวน จะต้องทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่เสียก่อน และมีการจ่ายเงินจำนวนเล็กน้อยให้แก่ นายระวาง และผู้ทำการจดทะเบียน และออกหนังสือกรรมสิทธิ์ใหม่ สำหรับเจ้าพนักงานผู้นับต้นไม้และจรรยาการต่าง ๆ นั้น เมื่อถึงวันพระก่อนจะออกไปสำรวจจะต้องไปที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสาบานตนว่า จำนวนต้นไม้ที่ตนนับนั้นถูกต้อง และจะต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ การออกเดินสวนนี้มักทำกันในตอนต้นรัชกาลทุกรัชกาล และอาจทำอีกสองหรือสามครั้งถ้าหากช่วงรัชกาลนั้นยาวนาน (เช่นรัชกาลที่ 5)¹⁴

ต่อไปนี้เป็นกรณียกหลักฐานการเดินสวนรังวัดสวนในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2396 มาเสนอ ดังนี้

ขั้นตอนแรก แต่งตั้ง เจ้าหน้าที่ออกไปรังวัดสวนนับต้นไม้ทั้งหมด 24 นาย ซึ่งประกอบด้วยข้าหลวงฝ่ายพระบรมมหาราชวัง 18 นาย และข้าหลวงฝ่ายพระบวรราชวัง 6 นาย ซึ่งเรียกว่า กองเดิน กองบัญชี และทนาย โดยกำหนดเขตที่จะต้องรังวัดสวน ซึ่งได้แก่สวนที่อยู่ในเขตกรุงเทพฯ เขตเมืองนนทบุรี เขตเมืองนครเขื่อนขันธ์ เขตเมืองสมุทรปราการ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม นครไชยศรี สาครบุรี และฉะเชิงเทรา การมอบหมายหน้าที่ให้ไปรางวัดสวนนั้น ให้ปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต “อย่าให้หลงเหลือ เบียดบังไว้ได้เป็นอันขาด”¹⁵

ฝ่ายราษฎรจะต้องจัดเครื่องเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา เพื่อเป็นมงคลแก่สวนของตน จะได้เจริญงอกงามต่อไป โดยกำหนดให้วันแรกที่จะลงมือรังวัดสวน ราษฎรต้องทำบายศรี

บวงสรวงพระภูมิเจ้าที่สำหรับหนึ่ง กรุงพาลีสำหรับหนึ่ง หัวหมูคู่หนึ่งราคา 5 สลึง เสืออ่อนผืนหนึ่ง ราคา 1 เฟื้อง ผ้าขาวผืนหนึ่งราคาหนึ่งสลึง 1 เฟื้อง รองเชือกวังวัด ชั้นล่างหน้าใบหนึ่งราคา 1 เฟื้อง เพื่อใช้สำหรับเสกน้ำปะพรมที่สวน เตรียมเงินสำหรับค่าเสกน้ำ 1 เฟื้อง ค่ารังวัดหัวเชือก 1 สลึง และหางเชือก 1 เฟื้อง รวมเป็น 2 บาทสลึงเฟื้อง สำหรับเงินซึ่งราษฎรเสียไปกับข้าหลวงนั้น ให้นายระวางหักเงินอากรของหลวง ซึ่งจะเรียกในสวนนั้นหักให้แก่ราษฎรผู้เสียของและเงิน คิดเบ็ดเสร็จเป็นเงิน 2 บาทสลึงเฟื้อง แต่คิดเพียงปีเดียว¹⁶

ขั้นตอนต่อไป บรรดาข้าหลวงทั้งหมดที่จะต้องออกไปรังวัดสวนก็จะต้องแสดงออกถึงความ ซื่อสัตย์สุจริตต่อราชการ โดยกำหนดให้เข้าไป ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวัน พระ 8 คำ 14 คำ 15 คำ เพื่อสาบานต่อเฉพาะพระพักตร์พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต และ พระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธรูปเลิศล้ำภาลัยว่า

...จะนับต้นไม้ของราษฎร และบัญชีแต่ตาม
สัจตามจริง อย่าให้เอาของหลวงเป็นของ
ราษฎร ๆ มาเป็นของหลวง มากเป็นน้อย ๆ
เป็นมาก ไม่ใหญ่ว่าเล็ก ๆ ว่าใหญ่ และ
เบียดบังเอาสินจ้างสินบน เป็นอาณาประโยชน์
ตนเป็นอันขาดทีเดียว...¹⁷

ขั้นตอนต่อไป เมื่อถึงเวลาออกไปปฏิบัติการ ข้าหลวงกองเดินก็ออกไปนับได้ต้นไม้ใหญ่
ไม้เล็ก สวนพระคลังสวนวัดได้เท่าใด ให้แม่กองเดินผู้ใหญ่เขียนหน้าไฉนดป่า ปิดตราประจำต้น
ผลไม้ให้ไว้เป็นคู่มือของราษฎรทุกสวน ห้ามเรียกเงินค่าไฉนดป่าจากราษฎร ให้เรียกแต่มะพร้าว
2 คู่ พลู 2 กลุ่ม หมาก 1 ทะลาย คิดเป็นเงิน 1 สลึง 1 เฟื้อง เป็นหัวมือทุกสวน แล้วให้ราษฎรเจ้าของ
สวน และนายระวาง เอาไฉนดมาส่งแก่แม่กองให้ผู้ชำระจะได้สอบสวนจำนวนต้นผลไม้ให้ถูก
ตามบัญชี จะได้ทำไฉนดใหญ่ปิดตราให้ไว้กับเจ้าของสวนเป็นสำคัญ¹⁸

สวนกองบัญชี ก็ทำหน้าที่คิดอากรไม้เล็กและหมากกรอก ถ้าพบต้นไม้ชำรุด ให้หักเงิน
อากร และหมากกรอกลงเสีย ยังคงไม้ใหญ่และไม้เล็กเท่าใด หักสิบลดหนึ่งพระราชทานให้แก่
ราษฎรเจ้าของสวน เมื่อคิดได้เท่าใดให้นายระวางเรียกส่งพระคลังสวน ๆ ส่งเข้าไปยังพระคลัง
มหาสมบัติ

เมื่อกองบัญชีคิดอากรแล้ว ก็ให้เขียนไฉนดขึ้นกระดาษรายต้นผลไม้ และจำนวนเงินเป็น
ตัวอักษร ปิดตราข้าหลวง 8 นายไว้ทุกสวน เมื่อเดินสวนเสร็จให้ราษฎรเอาไฉนดป่ามาสอบทาน
กับไฉนดใหญ่ เมื่อตรงกันแล้วให้กองบัญชีเอาไฉนดป่าเก็บไว้ ส่งไฉนดใหญ่ให้แก่ราษฎร แล้วให้

นายระวางเรียกค่าไฉนดไว้ใบละ 1 บาท 2 สลึงทุกสวนแต่เพียงปีเดียว และเงินดังกล่าวนี้เป็น การตอบแทนแก่นายระวาง เพื่อเป็นค่าสมุด ค่ากระดาษ ค่าดินสอสำหรับทำบัญชีในการเดินสวน 1 สลึงให้แก่ผู้ตราทำบัญชีคูไฉนด 1 เฟื้อง ให้แก่ผู้เขียนไฉนด 1 เฟื้อง และยกเป็นค่าตรา 1 บาท แล้วให้กองบัญชีทำบัญชีจำนวนสวน จำนวนไม้ จำนวนเงิน จำนวนหมากกรอกยื่นให้แก่กองใหญ่ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แล้วให้เจ้าพนักงานรักษาไว้ในพระคลังมหาสมบัติ¹⁹

อนึ่ง ในการเก็บอากรไม่ว่าประเภทใด จะทรงกำชับเจ้าหน้าที่มิให้รังแกราษฎรเสมอ ถ้าฝ่าฝืนก็จะถูกลงโทษตามกฎหมาย²⁰

ต้นผลไม้มีอากร ในสมัยรัชกาลที่ 4 มี 8 ชนิดด้วยกันคือ หมาก มะพร้าว พลู มะม่วง มะปราง ทุเรียน มังคุด และกลางสาด มีพิกัตอัตราเมื่อ พ.ศ. 2396 ดังนี้²¹

หมาก ใช้เกณฑ์ของความสูงเป็นหลักในการเก็บอากร ซึ่งแบ่งประเภทได้ดังนี้ หมากเอก สูง 3 วา 4 วา เก็บต้นละ 50 เบี้ย ถ้า 100 ต้นเก็บสามสลึง 200 เบี้ย

หมากโท สูง 5 วา 6 วา เก็บต้นละ 40 เบี้ย ถ้า 100 ต้น เก็บ 2 สลึงเฟื้อง

หมากตรี สูง 7 วา 8 วา เก็บต้นละ 30 เบี้ย ถ้า 100 ต้น เก็บ 1 สลึงเฟื้อง 600 เบี้ย

หมากผกาขายออกดอกประปราย เก็บเท่ากับหมากโท คือเก็บต้นละ 40 เบี้ย ถ้า 100 ต้นเก็บ 2 สลึงเฟื้อง

หมากกรอก ไม่เก็บเป็นเงิน แต่เก็บเป็นผลหมาก 1 ต้น เก็บอากร 11 ผล

มะพร้าว ก็มีหลักเกณฑ์การเก็บอากรดังนี้²²

มะพร้าวขนาดเล็ก หมายถึงตั้งปล้องสูงหนึ่งศอกขึ้นไป ให้เก็บอากรเท่ากับหมากเอกคือเก็บต้นละ 50 เบี้ย แต่ยังไม่เก็บอากรในปีที่เดินสวน (2396) ให้เรียกเก็บในปีถัดไปคือ พ.ศ. 2397 ส่วนมะพร้าวที่ต้นสูงคอดคอเรียวยาวเอนไม่ต้องเก็บอากร

มะพร้าวขนาดใหญ่ หมายถึงสูงตั้งแต่ 8 ศอกขึ้นไป ให้เก็บอากรต้นละ 100 เบี้ย ถ้า 8 ต้นเก็บเป็นเงิน 1 เฟื้อง

มะพร้าวที่มีน้ำมันเฉลี่ย ตั้งปล้องสูง 1 ศอกขึ้นไปจนถึง 7 ศอก ยังไม่เก็บอากร ให้ไปเก็บในปีรุ่งขึ้น คือ พ.ศ. 2397 ส่วนน้ำมันเฉลี่ยยังไม่เรียกอากร

มะพร้าวสูงคอดคอเรียวยาว ไม่เสียอากร

มะพร้าวมูลสีนาหิเกหงสิบบาท สำหรับของทูลเกล้าฯ ถวายและของกำนัลไม่เก็บอากร พลูมีหลักเกณฑ์เก็บอากรดังนี้²³

พลูค้ำทองกลาง สูง 7 ศอก 8 ศอกขึ้นไปให้คิดเป็นพลูใหญ่ คิดอัตราเป็นค้ำ คิด 4 ค้ำ เสียอากรเฟื้อง ถ้า 100 ค้ำ เสียอากร 3 บาทเฟื้อง

พุ่มค่างทองกลางสูง 5 คอก 6 คอก ให้คิดเป็นพุ่มเล็ก แต่ในปี 2396 ยังไม่กำหนดอาคาร เพราะยังไม่เก็บอาคาร จะเริ่มเก็บในปีต่อมาก็คือ 2397

สำหรับต้นทุเรียนและมะม่วง มีหลักเกณฑ์เก็บอาคารดังนี้ คือ ใช้ความสูงและความกว้างของโคนต้นเป็นหลัก กล่าวคือ ทุเรียนและมะม่วงวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปสูง 3 คอก สูงขึ้นไปเพียงตาโอบรอบ 3 กำ ให้คิดเป็นต้นใหญ่ เก็บอัตราตันละ 1 บาท ส่วนมะม่วงเก็บอัตราตันละเพียงถ้าทุเรียนและมะม่วง มีขนาดโอบรอบไม่ถึง 3 กำลงมา จนถึง 2 กำ ให้ถือเป็นขนาดเล็ก ยังไม่เก็บอาคารให้เก็บในปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. 2397²⁴

สำหรับต้นมังคุดและกลางสาต มีหลักเกณฑ์เก็บอาคารโดยใช้ความสูงและความกว้างของโคนต้นเป็นหลักดังนี้คือ มังคุดและกลางสาตวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไป สูงศอกคืบหนึ่งยองเพียงตาโอบรอบ 2 กำ ให้คิดเป็นต้นใหญ่ เก็บอาคารตันละเพียง ถ้าโอบรอบไม่ถึง 2 กำลงมาจนกำหนดหนึ่งให้คิดเป็นต้นเล็ก และเรียกเก็บอาคารในปี 2397²⁵

มะปรางก็ใช้หลักเกณฑ์เช่นเดียวกับ ทุเรียน มะม่วง มังคุด และกลางสาต กล่าวคือ มะปรางวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปสูง 3 คอก ยืนเพียงตา โอบรอบ 3 กำ ให้ถือเป็นต้นใหญ่ คิดอัตรา 2 ตัน 1 เพ็อง โอบรอบ 2 กำ ถือเป็นต้นเล็ก ในปี 2397 จึงจะเรียกเก็บอาคาร²⁶

นอกจากนี้ ก็ยังมีกฎเกณฑ์ปลีกย่อยอื่น ๆ อีกเช่น ต้นทุเรียน มะม่วง มังคุด กลางสาต และมะปราง ถ้าต้นเป็นโพรง ยอดตาย มีกิ่งเพียงหนึ่งกิ่งสองกิ่งให้คิดเป็น “โคน” ไม่ต้องเสียอาคาร ถ้าต้นผลไม้เหล่านี้มีโคนติดกัน 2 ต้นบ้าง 3 ต้นบ้าง ให้คิดอาคารเพียงต้นเดียว ถ้าต้นผลไม้อื่นเหล่านี้มีโคนห่างกันขนาดที่ตัวโคลอดได้ ให้คิดอาคารเรียงต้น

ถ้าสวนที่ผู้จับจองสร้างขึ้นใหม่ ยังไม่มีต้นผลไม้อื่น และต้นไม้อื่นเก่ามีอยู่ และอาคารต่ำกว่าเดิมจง ให้เก็บอาคารแต่ปีเดิมจงเป็นหลวงปีละ 1 สลึง 600 เบี้ย และให้หน้าโฉนดตราแดงไว้ 7 สิ่งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเรียกอาคารแต่อย่างใด²⁷

ในการเก็บผลประโยชน์จากชาวสวน นอกจากว่า ชาวสวนจะต้องเสียอาคารสวนใหญ่ และอาคารสมพัตสร หรือค่าเดิมจงแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ชาวสวนยังต้องปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาลเพิ่มเติมอีกคือ

1. ต้องปลูกต้นดีปลีและต้นคำไว้ในสวนเพราะรัฐบาลต้องการผลดีปลีสำหรับย้อมผ้าเหลือง และเม็ดคำไว้ประกอบโอสถ การปลูกก็กำหนดให้ปลูกไว้ในที่ว่างระหว่างต้นไม้ที่ยังว่างอยู่ ควรจะปลูกได้ตามมากและน้อย และเกณฑ์ให้ส่งผลดีปลีและเม็ดคำแก่นายพระวรวงศ์ฯ ซึ่งต้องปฏิบัติตามนี้คือ สวนในกรุงเทพสวนหนึ่ง ส่งผลดีปลีหนักหนึ่งชั่ง และส่งเม็ดคำหนัก 1 ทะนาน

ส่วนสวนเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสาครบุรี เมืองนครไชยศรี และเมืองฉะเชิงเทราส่งแต่ผลดีปี่หนัก 2 ชั่ง²⁸

2. ต้องส่งไม้ป่าไผ่สำหรับใช้แต่งสำเภากลาง และแบ่งน้ำมันมะพร้าวมาใช้ราชการในการหยอดเพลลา เพราะขณะนั้นในหลวงยังกำลังตกแต่งสำเภากินออกไปค้าขายต่างประเทศ²⁹

ต่อมาการเกณฑ์สองประการดังกล่าวนี้ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะชาวสวนบางคนก็ยินยอมปลูกต้นดีปี่ ต้นคำ บางคนก็ไม่ปลูก แต่ส่วนมากไม่ได้ปลูก ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงเปลี่ยนแปลงเก็บเป็นเงินเสียโดยกำหนดพิกัดดังนี้คือ ค่าผลดีปี่ 1 เพื่อ ค่าเม็ดคำ 1 เพื่อ ส่วนคำไม้ป่าไผ่ และค่าน้ำมันฉะเชิงเทราหยอดเพลลา ก็คิดอย่างละ 1 เพื่อ เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังค้าสำเภอยู่ ฉะนั้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 มาจนถึงรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2403 ชาวสวนต้อง

1. เสียอากรสวนใหญ่ และอากรสมพัตสร หรือค่าเดิมจอง
2. เสียเงินอีกสวนละ 2 สลึง เพื่อการเกณฑ์ 4 ประเภท คือ
 - 2.1 ค่าป่าไผ่ 1 เพื่อ
 - 2.2 ค่าฉะลี่ยน้ำมัน 1 เพื่อ
 - 2.3 ค่าผลดีปี่ 1 เพื่อ
 - 2.4 ค่าเม็ดคำ 1 เพื่อ³⁰

ครั้นถึง พ.ศ. 2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเปลี่ยนแปลงอีก เพราะได้มีการเปลี่ยนแปลงในระบบภาษี และการค้าขึ้น กล่าวคือ ระเบียบรัฐบาลของพระองค์ได้พิจารณาเห็นว่า ได้ตั้งภาษีไม้ไผ่มาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และมีการตั้งภาษีน้ำมันแล้ว นอกจากนี้ในรัชกาลนี้ ก็ได้มีการแต่งสำเภากินออกไปค้าขายอีกต่อไปแล้ว ฉะนั้นพระองค์จึงโปรดให้ยกเลิกค่าไม้ป่าไผ่ และค่าฉะลี่ยน้ำมันเสียแต่ค่าผลดีปี่ และค่าเม็ดคำนั้นให้คงไว้ ชาวสวนจะส่งเป็นเงินหรือผลผลิตก็ได้โดยดียวอย่างหนึ่ง³¹

อนึ่ง ในเรื่องวิธีการเก็บผลประโยชน์ในเรื่องเกี่ยวกับภาษีอากรนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ผลประโยชน์แผ่นดินไม่พอจ่ายใช้ในราชการบ้านเมือง บางปีถึงกับขอลดอัตราเบี้ยหวัดข้าราชการจ่ายครั้งหนึ่งบ้างหรือสองในสามส่วนบ้าง หรือมี ฉะนั้นก็เอาสินค้ำของหลวงที่มีอยู่ในพระคลังเช่นผ้าลายเป็นต้น ออกแจกเป็นเบี้ยหวัดก็มี ประกอบกับไทยได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษ (เฮนรี เบอร์นี่) ทำให้ไทยสูญเสียผลประโยชน์ผลกำไรทางด้านการค้าผุดขาดลงไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงแก้ไขวิธีเก็บภาษีเสียใหม่ โดยมีการตั้งเจ้าภาษีขึ้น ระเบียบการเป็นเจ้าภาษีแต่แรกไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มีหลักฐานที่ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังมีรายละเอียดดังนี้

ระเบียบการเป็นเจ้าภาษี³²

1. ผู้จะเป็นเจ้าภาษีไม่มีกำหนดเชื้อชาติ จะเป็นคนจีน หรือคนไทยก็ได้ ถ้าเห็นว่าพอจะเก็บพระราชทรัพย์ทุกเกลี้ยง ถวายเป็นประโยชน์กับแผ่นดินได้
2. ให้ผู้ประสงค์ยื่นเรื่องราวตามกรมที่ตนสังกัด ยกตัวอย่างเช่น
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมมหาดไทย ก็ให้ทำเรื่องรាយมาขึ้นที่กรมมหาดไทย
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมพระกลาโหม ก็ให้ทำเรื่องรាយมาขึ้นที่กรมพระกลาโหม
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมท่า ก็ให้ทำเรื่องรាយมาขึ้นที่กรมท่า
ถ้าผู้นั้นขึ้นในพระคลังสินค้า ก็ให้ทำเรื่องรាយมาขึ้นกับพระคลังสินค้า
3. ถ้าผู้ประสงค์จะเป็นเจ้าภาษีอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ให้ไปทำเรื่องรាយขึ้นทั้ง 3 กรม คือ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า หรือกรมใดกรมหนึ่งก็ได้ หรือจะไปยื่นกับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติในรเนตราถราชสุริยวงศ์ก็ได้
4. การยื่นเรื่องราวและเดินเรื่อง หากใช้เวลาครบ 15 วัน ยังไม่สำเร็จ ก็ให้ “หานายหน้าข้างหน้าข้างใน” นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาพร้อมกับหนังสือประกัน และตัวนายประกัน สำหรับนายประกันจะต้องเป็นบุคคลที่ทรงรู้จัก หรือควรจะทรงรู้จัก และพระองค์จะเป็นผู้ตัดสินใจแต่จะไม่ว่า “แบ่งปันเป็นตั้งพิกัดเอาเองว่าเท่านี้เท่านั้น ขึ้นที่นั่นเท่านั้น ให้แรงไปให้ว่าอ่อนน้อม เข้ามาพอสมควร”

การประมูลเป็นเจ้าภาษีอากรรายใหม่³³

ในกรณีที่มีเจ้าภาษีอากรอยู่แล้ว แต่ผู้จะเป็นเจ้าภาษีรายใหม่ต้องการรับทำเพื่อเพิ่มพูนพระราชทรัพย์โดยจะเข้าทำภาษีเสียเอง ให้ทำการประมูลได้โดยยื่นเรื่องราวตามกรมที่ตนสังกัด เช่นถ้าขึ้นพระคลังมหาสมบัติ ก็ให้ยื่นเรื่องราวกับเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น เมื่อยื่นเรื่องราวแล้ว หากผู้ประมูลสงสัยเจ้าพนักงานว่าจะเห็นกับหน้าผู้อื่น จะไม่ทำโดยข้อสัตย์สุจริต ก็ให้หานายหน้าข้างหน้าหรือข้างใน ให้นำเรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พร้อมทั้งผู้ประกัน ขึ้นต่อมา พระองค์จะเป็นผู้พิจารณาว่าเห็นควรแก่ผู้ใด “ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน ให้กับผู้นั้นทำไป”

เจ้าภาษีนายอากรมักเป็นชาวจีน ซึ่งจะต้องขึ้นตรงต่อเจ้าจำนวนในกรมพระคลังสินค้าหรือกรมอื่น ๆ ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรจะต้องจ่ายเงินภาษีอากรเป็นรายปีตามที่ตกลงเอาไว้ จำนวนเงินนี้ได้จากการประมูลภาษีแต่ละชนิดในแต่ละปี โดยผู้ที่ประมูลจะให้ราคาเองโดยไปสอบถามและสำรวจดูก่อนว่าในท้องถื่นนั้นมีการค้าอะไรที่เจริญขึ้นบ้าง เจ้าภาษีนายอากรจะจ่ายเงินให้แก่

ท้องพระคลังต่อไปนี่คือจ่ายล่วงหน้า 3 เดือน ในเดือนแรก (2 เดือนแรกที่จ่ายล่วงหน้าไปนั้นถือว่าเป็นเงินประกัน) และต่อไปจ่ายในอัตรา 1 ใน 12 ของจำนวนภาษีอากรทั้งหมดในแต่ละเดือนจนถึงเดือนที่ 10 เงินประกันที่ให้ไว้ นั้น จะถือเป็นการจ่ายในเดือนที่ 11 และเดือนที่ 12

จะเห็นได้ว่าในการผูกขาดที่มีกำไรงามเช่นนี้ บางทีผู้ที่จะเป็นเจ้าภาษีนายอากรอาจจะให้ราคาประมูลเอง ซึ่งหมายถึงว่า เจ้าภาษีนายอากรจะต้องไปทำการขูดรีดจากประชาชนเพื่อจะได้เอากำไรจากการประมูลภาษีอากรนั้นอีกต่อหนึ่ง เจ้าภาษีนายอากรคาดจำนวนเงินที่ตนตกลงจะจ่ายไม่ค่อยพลาดนัก และเขามักจะหาวิธีเพื่อให้ได้เงินจำนวนมาก จนได้กำไรงามจากสัญญาผูกขาดของตน ในบางกรณีเช่น อากรบ่อนเบี้ยจะไม่ให้ผูกขาดทั่วประเทศ แต่จะให้เฉพาะแต่ละเขตในเมืองหลวงและในหัวเมืองที่เปิดให้มีการประมูลเป็นหน่วย ๆ แยกกัน และสิทธิในการประมูล ก็จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีนายอากรต่าง ๆ แล้วแต่กรณีในบางครั้ง เจ้าภาษีนายอากรจะขายต่อให้เจ้าอากรรองลงมาในกรณีของผลผลิตพิเศษบางชนิดเช่น การผูกขาดรังนก เจ้าภาษีนายอากรเป็นทั้งผู้ผูกขาด ในการเก็บภาษีอากร และผู้ผูกขาดในการค้าขายผลผลิตนี้ด้วย และรวมถึงสินค้าบางชนิดตั้งแต่เดิมหลวงเคยผูกขาดอยู่ เจ้าภาษีนายอากรจะเป็นพ่อค้าแทนองค์พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามในแง่ของรายได้แล้ว จำนวนเงินที่เจ้าภาษีนายอากรจ่ายเพื่อได้สิทธิพิเศษนี้ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเงินที่เจ้าภาษีธรรมดา ๆ ต้องจ่ายและคงจัดได้ว่า เป็นภาษีชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน³⁴

นายอากรนั้นมีอำนาจและความรับผิดชอบมาก และบ่อยครั้งที่นายอากรได้ใช้อำนาจของตนไปในทางที่ผิด ตัวแทนนายอากรจะตั้งหน่วยงานขึ้นในที่ซึ่งเป็นชุมทางคลอง และลำธาร คอยตีฆ้องเรียกเรือที่ผ่านไปมาทุกลำให้หยุดเพื่อทำการตรวจค้น ถ้าปรากฏว่ามีพ่อค้าทำการในลักษณะฉ้อฉลแม้แต่เพียงเล็กน้อยก็จะถูกลงโทษ โดยริบสินค้านั้นทั้งหมดเสีย นายอากรสุราจะริบสุราเสียทั้งหมด ถ้าหากพบว่าผู้ใดมีสุราผิดกฎหมายอยู่ในครอบครอง และคนในครอบครัวยของผู้กระทำผิดทั้งหมด ก็จะถูกจับมาเป็นทาสด้วย ในฐานะที่เป็นนายอากรรักษาเกาะก็มีอำนาจในการปกครองเกาะนั้น ๆ ราษฎรผู้ใดจะไปจับเต่าหรือเก็บฟืนบนเกาะไม่ได้ นอกจากจะได้รับอนุญาตจากนายอากรเสียก่อน สำหรับในกรณีเต่า นายอากรต้องคอยตรวจตราไม่ให้เต่าชนิดนั้นถูกทำลายจนสูญพันธุ์ สำหรับนายอากรบ่อนเบี้ยก็มีอำนาจควบคุมความประพฤติของนักเล่นการพนัน รวมทั้งควบคุมพนักงานผู้เปิดกิจการโรงบ่อนเบี้ยด้วย แต่นายอากรฝิ่นจะมีหน้าที่ในการซื้อขายฝิ่นด้วยตนเอง และจะขายฝิ่นให้เฉพาะชาวจีนเท่านั้น และต้องคอยห้ามปรามมิให้บุคคลอื่นขายฝิ่นด้วย การเก็บภาษีอากรทั้งหมด นายอากรบางคนได้รับความ

สนับสนุนจากขุนนาง ดังนั้นในกรณีที่เป็น นายอากรพวกนี้จะขอความช่วยเหลือจากขุนนาง เพื่อให้ตนมีอำนาจในการเก็บภาษีอากร นอกจากนั้นขุนนางตำแหน่งสูงในกรมที่นายอากรประมูลภาษีได้ก็มักจะช่วยเหลือนายอากรเป็นอย่างดี เพราะพวกขุนนางต้องอาศัยรายได้จากการเก็บภาษีของนายอากร ยิ่งกว่านั้นนายอากรยังมีฐานะมั่นคงขึ้นเนื่องจากเมื่อได้เป็นนายอากรแล้ว ก็เท่ากับว่าเป็นขุนนางคนหนึ่งด้วย ถ้านายอากรยังไม่มีศักดินาชั้นสูง จะได้รับศักดินาไม่ต่ำกว่า 400 แต่จะได้รับเฉพาะในระหว่างที่เป็นนายอากรเท่านั้น และนายอากรยังต้องดื่มน้ำพิพัฒสัตยา เช่นเดียวกับขุนนางคนอื่น ๆ ด้วย³⁵

ปาลเลกัวซีได้บรรยายถึงโรงภาษีไว้ว่า เป็นอาคารสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เปิดได้ทุก ๆ ด้าน และมีหลังคาสี่เหลี่ยมยอดแหลม มีเจ้าพนักงานภาษีหลายคนนั่งคอยอยู่ ใช้เสียงฉาบเรียกเรือที่ผ่านไปมาทุกลำให้แวะจอด หัวหน้าพนักงานภาษีจะอยู่ในโรงภาษีถัดไป เมื่อมีเรือผ่านมาเจ้าพนักงานจะเรียกให้จอด และตรวจดูสิ่งของที่บรรทุกมา เจ้าพนักงานจะหยิบฉวยเอาสิ่งของที่เขาพอใจไปที่จริงการที่เจ้าพนักงานภาษีปฏิบัติเช่นนี้ เนื่องจากพวกเขาไม่ได้รับเงินเดือน จึงต้องเอาทุกสิ่งที่เขาสามารถหยิบฉวยได้ ในบางครั้งถ้าเรือลำใดต้องการผ่านไปโดยไม่อยากจะแวะจอดเสียภาษี นายท้ายเรือจะโยนเหรียญสองสามเหรียญให้เจ้าพนักงานเหล่านี้ และเรือลำนั้นจะได้รับอนุญาตให้ผ่านไปได้ แต่ถ้าเรือลำใดไม่ยอมแวะมาจอดตามเสียงฉาบและแล่นเลยไป เจ้าพนักงานจะเอาเรือออกไปจับ นายท้ายเรือลำนั้นจะถูกจับสามโซ่ แต่ถ้าหากเขายอมจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้กับเจ้าพนักงานแล้วเขาก็เป็นอิสระ สำหรับขุนนางที่นั่งเรือสวยงามผ่านมาไม่ต้องแวะจอด เพราะเจ้าพนักงานทราบดีว่า บุคคลเหล่านี้ไม่ใช่พ่อค้า พ่อค้าผู้ใดจ่ายภาษีให้แก่ขุนนางที่เมืองหลวงแล้ว ก็จะได้รับเอกสารไว้เป็นหลักฐาน และต้องนำมาแสดงต่อเจ้าพนักงานเก็บภาษี³⁶

9.3.2 การเก็บอากรค่าน้ำ

อากรค่าน้ำก็คือเงินที่เรียกเก็บจากราชฎูรที่หาปลา กุ้ง ปู หอย และสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่มีในทะเล หรือแม่น้ำลำคลอง บึงบางที่เป็นทางน้ำไหล และห้วยหนองน้ำในพระราชอาณาจักร หรือกล่าวอีกประการหนึ่งก็คือผู้ทำการประมงทั้งในเขตน้ำจืดและน้ำเค็ม หลักเกณฑ์ในการกำหนดพิกัตอัตราอากรค่าน้ำนั้น “ให้เก็บตามกำหนดเครื่องมือใหญ่แลน้อยแรงแลอ่อนต่าง ๆ กัน”³⁷

วิธีการเก็บอากรค่าน้ำ มีหลักฐานบันทึกไว้ดังนี้คือ เดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการเก็บอากรค่าน้ำตามแบบที่ได้ปฏิบัติมาแต่โบราณกาล ซึ่งเมื่อก่อนจะมีการยกเลิกเก็บอากรประเภทนี้ใน พ.ศ. 2369 นั้น ก็ได้เงินอากรค่าน้ำส่งคลังปีละ 700 ชั่ง การยกเลิกเก็บอากรค่าน้ำมิได้กระทำทีเดียวเลย แต่พระองค์ทรงปฏิบัติเป็นขั้นตอนดังนี้

คือ พระองค์ทรงเห็นข้อเสียที่เกิดขึ้นที่ว่า นายอากรได้ไปตัดตอนขายหนองคลองบึงบางเป็น
คลองขึ้นให้แก่ราษฎรเป็นเจ้าของที่ต่าง ๆ ผู้ที่ซื้อตอนทั้งปวงนั้นปิดพนบลงกระบังรังฝือกกัน
คลองบึงบาง เอาปลากักขังไว้เป็นส่วนของตน เป็นเหตุให้ปลาจะว่ายไปมาตลอดในที่ที่มีน้ำตาม
ธรรมดาไม่ได้ นอกจากนี้คนที่จะเดินเรือก็เดินเรือไปมาไม่คล่อง เพราะต้องขึ้นข้ามพนบและ
ฝือก เป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาทกัน ฉะนั้นพระองค์จึงโปรดให้ข้าหลวงไปเปิดกระบังรังฝือก ปล่อยปลา
ที่ยังอยู่ให้พ้นไป และยังอนุญาตให้นายอากรเก็บค่าน้ำต่อไป โดยเก็บตามพิกัดเครื่องมืออย่างเดียวกับ
ให้ตัดตอนขายต่อไป ถ้าอากรขาดไปจากที่ประมูลเท่าใด ก็ให้มาร้องเรียนพระองค์จะลดให้ ผล
ก็ปรากฏว่านายอากรก็มาร้องเรียนว่าขาด พระองค์ก็ลดให้ลงปีละ 300 ชั่งเศษ คงเหลือปีละ
400 ชั่งเศษ

ขั้นต่อไปพระองค์ก็เริ่มกำหนดเขตและชนิดของสัตว์น้ำ กล่าวคือ ให้มีตราออกไปให้
กรมการหัวเมืองฝ่ายตะวันออกซึ่งขึ้นกรมท่า ให้ออกจับคนผู้หาฟองจันละเม็ดในทะเล จับได้ให้นำมาลง
โทษ และเรียกค่าปรับใหม่โดยสมควร แต่การหาฟองปลา นั้นยังให้ปฏิบัติต่อไปได้ มีเขตห้าม
เฉพาะเขตเสาศิลา “ซึ่งปักไว้แต่ก่อนเป็นอากรรพกันปีศาจทุกทิศในเขตพระนคร ถ้าใครทำ
ปาณาติบาตในเขตพระนครแล้ว ให้กรมเมืองจับปรับเอาทรายทำวัด” นอกจากนั้นยังทรงกำชับ
อีกว่า เขตที่อนุญาตให้หาฟองปลานอกเขตพระนครนั้น ถ้าราษฎรแย่งชิงก่อวิวาทกันแล้ว ก็
จะยึดเอาที่นั้นเป็นของหลวงเสีย แล้วก็จะห้ามมิให้ทำการหาฟองปลาต่อไป จะทำให้เขตจับสัตว์น้ำ
แคบเข้าทุกที ครั้นต่อมาภายหลังทรงรังเกียจบาปมากขึ้น ทรงกลางแกลงพระทัยว่าการเก็บอากร
ค่าน้ำทำให้คนหาปลามากขึ้น จึงโปรดเกล้าให้ยกอากรค่าน้ำที่เคยเรียกปีละ 400 ชั่งเศษนั้นเสีย
ใน พ.ศ. 2369

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้หันมาฟื้นฟูการเก็บ
อากรค่าน้ำขึ้นอีก ทั้งนี้เพราะทรงเห็นข้อได้เปรียบดังนี้คือ

1. เป็นรายได้ของแผ่นดิน ซึ่งปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณกาลครั้งกรุงศรีอยุธยา และยังไม่
เคยมีกษัตริย์องค์ใดที่ยกเลิก (เพียงยกเลิกในรัชกาลที่ 3) ทั้งนี้เพราะชาวไทย “มีเนื้อและปลาเป็นกับข้าว
เป็นนิจทุกตัวคน ทุกตำบลทุกแห่ง” ไม่เหมือนกับชาวจีนที่รับประทานแต่เครื่องเค็มและเต้าหู้
หรือกินนมเนยถั่วงาเหมือนพวกพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้กษัตริย์จึงได้โปรดให้เก็บอากรแก่คนที่หาฟอง
หาปลา เหมือนกับการเก็บค่านาสมพัตสรแก่ผู้ทำนาทำไร่ทำสวน เพื่อให้เสมอภาคกัน เพื่อ
จะได้เป็นรายได้ของแผ่นดิน ที่จะนำมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงแผ่นดิน และคุ้มครองราษฎรให้อยู่เย็น
เป็นสุข³⁹

2. การเก็บอากรค่าน้ำนั้น ทำให้มีผู้พิทักษ์รักษาบ่อ ห้วย หนอง คลอง บึง บางช่วยป้องกัน

มิให้ราษฎรตั้งปิดทํานบปอวิดน้ำ ปอห้วยหนอง คลองบึงบาง เป็นผลให้ปลาเล็กปลาน้อยไม่สูญพันธุ์ แล้วปลาก็จะราคาไม่แพงเหมือนเมื่อต้นรัชกาลที่ 4⁴⁰

3. เป็นการสร้างความเสมอภาคในการเสียภาษีอากร เพราะรายจ่ายต่าง ๆ ของรัฐได้มาจากอากรค่าน้ำ และอากรสมพัตสร ซึ่งเป็นการทำมาหากินเลี้ยงชีวิตแบบสัมมาชีพ ส่วนราษฎรที่ฆ่าสัตว์หาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตโดยมิจนาชีพ กลับไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำนั้น “เห็นว่าเหมือนหนึ่งยินดีด้วยคนทำปาณาติบาต หากควรไม่”⁴¹ ฉะนั้นจึงเห็นควรจะได้มีการฟื้นฟูเก็บอากรค่าน้ำเสียใหม่

4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงมีพระราชดำริว่า “ราษฎรแย่งกันจนเกิดความจนถึงได้ยึดเอาที่นั้นเป็นที่หลวง” ในความเป็นจริง ถึงแม้จะเกิดวิวาทกัน ก็ได้ชำระตัดสินไปในเจ้านายเท่านั้น มิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ส่วนเรื่องรับสั่งห้ามหากุ้งหอยปลาในเขตเสาศิลานั้น ก็ไม่ได้ติดตามผลต่อเนื่อง เพราะมีราชกิจใหญ่ ๆ ต้องกระทำ ฉะนั้นจึงมิได้ตักเตือน ตรวจตราประการใด เป็นเหตุให้มีคนกำเริบทำการประมง ฆ่าสัตว์เพิ่มขึ้น ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงเห็นว่าการเลิกอากรค่าน้ำนั้น “ไม่เป็นคุณอันใดแก่แผ่นดินและพระพุทธศาสนา และตัวสัตว์คือกุ้งปลาในน้ำ กลับเป็นคุณแก่ผู้ทำปาณาติบาตเป็นคนบาปนั้น ยิ่งกว่าคนที่เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม คือทำไร่นาเรือกสวน ทั้งปวงนั้นเสียอีก”⁴² เป็นการไม่เสมอภาคที่จะเก็บค่าน้ำและค่าสมพัตสร ฉะนั้นจึงควรที่จะเก็บอากรค่าน้ำตามเดิมที่เคยมีมาแต่ก่อน

5. การยกเลิกเก็บเงินอากรค่าน้ำที่เคยได้ 700 ชั่งเศษนั้น มิได้ทำให้ปลาตายน้อยลงกว่าแต่ก่อน ราษฎรยังคงหาปลาอยู่ “เต็มมือ” เหมือนเดิม ส่วนผู้ที่เดิมไม่ได้หากินด้วยปลา ครั้นเห็นว่าไม่มีการเก็บอากร ก็กลับมาหากินด้วยปลามากขึ้น จนปลาเหลือกินในประเทศ ต้องบรรทุกไปขายเมืองอื่นหลายลำลำภาพทุกปีเสียอีก ก็จะทำให้เห็นว่า “ไม่เป็นคุณแก่สัตว์เดรัจฉาน” สมดังประสงค์เลย⁴³

6. นอกจากนั้นการเลิกอากรค่าน้ำ ก็ไม่ได้สร้างความเจริญแก่พระสงฆ์สามเณรในการเล่าเรียน หรือวัดวิหารเจดีย์สถาน จะได้สร้างหรือปฏิสังขรณ์ให้มากขึ้นอย่างไรก็ไม่เห็นเป็นเช่นนั้น

ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงฟื้นฟูการเรียกเก็บอากรค่าน้ำใหม่ โดยเก็บตามพิกัดเครื่องมือ และกำหนดจำนวนเงินขึ้นท้องพระคลังแต่เพียง 400 ชั่งเศษ และมีการควบคุมนายอากรดังนี้คือ

1. ห้ามนายอากรและราษฎรปิดกระบังรังเฟือกกันทำนบ ตัดตอนขายลำแม่น้ำลำคลอง ที่เป็นทางน้ำไหล ที่เรือราษฎรไปมาได้ นั้น หวงกันเอาไว้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว

2. ลำคลองที่เข้าทุ่งเข้านา เมื่อฤดูน้ำมากเรือราษฎรแล่นไปมาได้ มิให้นายอากร หวงห้าม อนุญาตให้ราษฎรหากินได้ทั่วกัน ครั้นเมื่อน้ำลดคลองแห้งเป็นตอน ๆ เหมือนอย่างหนอง เรือไปมาไม่ได้แล้ว ให้นายอากรรักษาเป็นของนายอากรไปตามเดิม อย่าให้ราษฎรลักลอบทำ ประมงในหนองในบึงดังกล่าวเป็นอันขาด ถ้าราษฎรจะเข้าไปทำประมง ก็ให้ตกลงกับนายอากร ซึ่งนายอากรจะยอมให้ทำก็ได้ไม่ยอมให้ทำก็ได้ ยกเว้นแม่น้ำประเภทแม่น้ำลพบุรีซึ่งคงจะแห้ง ยาก ฉะนั้นจึงห้ามนายอากรและราษฎรหวงห้ามไว้ ให้ราษฎร “ได้หากินได้ทั่วกันเหมือนเมื่อน้ำไหลอยู่เป็นนิตย์”⁴⁴

พิกัดอัตราค่าน้ำและเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมง ที่ประกาศบังคับใช้ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2399 มีรายละเอียดดังนี้⁴⁵

1. การประมงน้ำจืด มีการกำหนดพิกัดอัตราค่าน้ำตามเครื่องมือที่ใช้ดังนี้

เรือแหพานลำหนึ่ง	ให้เรียกปีละ	2	ตำลึงกึ่ง
เรือแหโปงลำหนึ่ง	”	”	ตำลึงกึ่ง
เรือแหทอดลำหนึ่ง	”	”	1 บาท
เรือช้อนใหญ่ลำหนึ่ง	”	”	2 สลึง
เรือช้อนเล็กลำหนึ่ง	”	”	1 สลึง
สุ่มคนหนึ่ง	”	”	1 สลึง
ข่ายดักปลาตะเพียรคนหนึ่ง	”	”	1 บาท
แทงกรบคนหนึ่ง	”	”	1 สลึง
ฉมวกคนหนึ่ง	”	”	1 เฟื้อง
ลอบยีนคนหนึ่ง	”	”	6 สลึง
ลอบนอนคนหนึ่ง	”	”	1 บาท
ดักตุ้มคนหนึ่ง	”	”	1 สลึง
ดักไซคนหนึ่ง	”	”	2 สลึง
ดักลิ้นคนหนึ่ง	”	”	1 เฟื้อง

เบ็ดราวคนหนึ่ง	”	”	2	สลึง
ตกเบ็ดปลาหางปลาแมลงภู่นกหนึ่ง	”	”	1	เฟื้อง
สวิงกึ่งคนหนึ่ง	”	”	1	เฟื้อง
สวิงปลาคนหนึ่ง	”	”	1	เฟื้อง
อวนลำหนึ่ง	”	”	2	ตำลึงกึ่ง (= 10 บาท)
เซงเลงคนหนึ่ง	”	”	1	บาท
ยกยอเล็กปากกว้างต่ำกว่า 4 คอก				
ลงมากคนหนึ่ง	”	”	1	สลึง
ดักจันคนหนึ่ง	”	”	1	สลึง
ชนางคนหนึ่ง	”	”	2	สลึง
ตกเบ็ดทรง	”	”	100	ละสองสลึง
โพงพางช่องหนึ่ง	”	”	1	ตำลึง
ดักซูด 10 ซูด	”	”	1	เฟื้อง
ยกยอขันช่อปากกว้างตั้งแต่ 1 วาขึ้นไป				
วาหนึ่ง	”	”	6	สลึง
จิบปากหนึ่ง	”	”	1	บาท
กัศราลำหนึ่ง	”	”		ตำลึงกึ่ง (= 6 บาท)
ลอบพายลำหนึ่ง	”	”	1	ตำลึง
ช้อนลอยสนั่นปากกว้างตั้งแต่ 10 คอก				
ขึ้นไป	”	”		กึ่งตำลึง

อนึ่งถ้าราษฎรชักฝักลอยน้ำปลุกไว้หน้าบ้านกว้าง 4 คอก 6 คอกยาว 3 วา 4 วา ไม่เสียอากร แต่ถ้ายาวตั้งแต่ 5 วา 6 วาขึ้นไปเรียกเป็นกล้า คิดกว้าง 4 คอก ยาว 4 วา คอกจตุรัสวัดได้เท่าใด ให้เรียกปีหนึ่งกว้าง 4 คอกยาว 4 คอก เป็นเงิน 1 เฟื้อง

ถ้าราษฎรขุดบ่อขังน้ำไว้กิน ไม่ได้ขังปลา แต่เป็นบ่อขังน้ำยาว 2 วา 3 วา กว้าง 2 วา 3 วา ไม่เรียกอากร ถ้ายาวกว้างมากกว่า 3 วาขึ้นไป มีปลาในบ่อ ให้คิดจตุรัสละวาเป็นค่าน้ำ ให้เรียกเป็นปีละ 1 สลึง⁴⁶

2. การประมงน้ำเค็ม มีการกำหนดพิภพอัตราค่าน้ำตามเครื่องมือที่ใช้ดังนี้ ⁴⁷			
รื้อปะกักคอกลำหนึ่ง	ให้เรียกปีละ	2	ตำลึงกึ่ง (= 10 บาท)
รื้อปะกักปลาลำหนึ่ง	" "	1	ตำลึงกึ่ง (= 6 บาท)
เรือฉลอมอวนลำหนึ่ง	" "	2	ตำลึงกึ่ง
รื้อไซมานลำหนึ่ง	" "	3	ตำลึง
เบ็ดลากลำหนึ่ง	" "	10	สลึง
สู้กันรื้อไซมานทางหนึ่ง	" "	1	ตำลึง
ที่โพงพางปากน้ำ	" "	1	ตำลึง
ที่โพงพางถัดขึ้นมา	" "	3	บาท
ที่โพงพางถัดต่อกันขึ้นมา	" "		กึ่งตำลึง
รื้อกางเคยบางเหยย	" "	6	สลึง
ทอดแหทะเล	" "	1	บาท
เบ็ดกูเรา	" "	1	สลึง
แทงรื้อปู	" "	2	สลึง
สองคนลากอวนคนหนึ่ง	" "	1	บาท
เบ็ดวางตัก ๆ หนึ่ง	" "	2	สลึง
ช้อนกุ้งช้อนปลาคนหนึ่ง	" "	2	สลึง
รื้อนกุ้งทะเล	" "		กึ่งตำลึง
รื้อโพงพางลากปลาในคลอง	" "	2	สลึง
รื้อโพงพางล่าแม่น้ำ	" "	1	ตำลึง
รื้อตักปู	" "	2	สลึง
ปะกักคอกลากเรือฉลอมยกเว้นนายเรือ			
นอกนั้นคนหนึ่ง	" "	1	บาท
ใส่กุ้งใส่เคยคนหนึ่ง	" "	10	สลึง
ใส่กุ้งใส่เคยคนหนึ่ง	ครึ่งปี	6	สลึง
ใส่กุ้งใส่เคยคนหนึ่ง	หนึ่งเดือน	2	สลึง
รื้อกางกุ้งกางเคยน้ำจืดน้ำเค็มรื้อหนึ่งให้เรียกปีละ		1	บาท

เบ็ดลากกระเบนลำหนึ่ง	”	”	3	บาท
เบ็ดล่อกะพงคนหนึ่ง	”	”	2	สิ่ง
เบ็ดราวปลาหางกิว	”	”	1	สิ่ง
เบ็ดสายปลาหางกิว	”	”	1	สิ่ง
แทงปลาหมอน้ำลำหนึ่ง	”	”	1	สิ่ง
อวนลากยกเว้นนายเรือ นอกนั้นคนหนึ่ง	”	”	1	บาท
รั้วไซมานกลางคลอง	”	”	3	ตำลึง
รั้วไซมานริมคลอง	”	”	2	ตำลึงกิ่ง
ฉลอมกูเรา	”	”	1	ตำลึง
ปะกักคอกกะพงลำหนึ่ง	”	”	1	ตำลึงกิ่ง
ชุดน้อยไซเคยริมฝั่ง	”	”	1	สิ่ง
กระดานไล่หาเคยและหาสิ่งของต่าง ๆ คนหนึ่ง	”	”	1	สิ่ง
กระดานล้วงหมึก	”	”	2	สิ่ง
ชุดหอยปากเปิด	”	”	2	สิ่ง
ฉมวกคนหนึ่ง	”	”	1	สิ่ง
สวิงดักกุ้งไม่มีคัน	”	”	1	เฟื้อง
เบ็ดวาสาลากเบ็ดลำหนึ่ง	”	”	6	สิ่ง
เรือหาหอยแครงลำหนึ่ง	”	”	1	บาท
เรือหาหอยกะพงลำหนึ่ง	”	”	1	บาท
เรือหาหอยหลอดลำหนึ่ง	”	”	1	บาท
เรือหาหอยแมลงภู่ลำหนึ่ง	”	”	1	บาท

ละมุจบน้ำแห้งมีปีกไม่มีเฟือก	”	”	ตำลึงกิ่ง
ละมุจบน้ำลึกมีเฟือกมีกันมีปีก	”	”	5 ตำลึง
เฟือกโปิ๊ะจบน้ำแห้ง	”	”	3 ตำลึง
เฟือกรงมีกันจบน้ำไม่แห้ง	”	”	4 ตำลึง
อวนรัง	”	”	4 ตำลึง
อวนตีเคย	”	”	4 ตำลึง
อวนลากปลิง	”	”	6 ตำลึง
แหลนแทงปลิง ชนั๊กแทงปลิงจับปลิง			
ลำหนึ่งสองคน	”	”	1 ตำลึง
ชะนั๊กแทงกระจับตัวกระลำหนึ่ง 2 คน	”	”	2 ตำลึง

ราษฎรทำอวนโสร้รวจับปลาทะเลกลางคลองริมคลองยาวตั้งแต่ 5 วา 2 วา ให้เรียก
ปีหนึ่งวาละ 1 บาท

สำหรับเขตที่เป็นหนองน้ำ ซึ่งไม่เป็นเขตที่ราษฎรเข้าไปทำมาหากิน ก็ให้เป็นของ
นายอากรทำไปตามเดิม ถ้าราษฎรผู้ใดมีความประสงค์จะทำการประมงในเขตดังกล่าวก็ให้
ไปตกลงกับนายอากร ถ้านายอากรยอมให้ทำก็ทำได้ ถ้านายอากรไม่ยอมให้ทำ ก็อย่าให้ราษฎร
เข้าไปทำโดยเด็ดขาด⁴⁸

ครั้นเวลาล่วงไปถึง พ.ศ. 2402 ปรากฏว่านายอากรได้ประพฤตินิยมชอบ หลายประการ
ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทบทวน
นโยบายและออกประกาศ พิกัดอัตราอากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ข้อเสียหายที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2399-2402 นั้นมีดังนี้คือ ปรากฏว่า นายอากรได้หา
ผลกำไร โดยรับทำอากรแล้วไปขายช่วงต่อให้ผู้อื่นเป็นตอน ๆ ไป ทั้งในเขตกรุงเทพมหานครทั้งหัว
เมืองปักษ์ใต้ และหัวเมืองเหนือ ที่ซ้ำร้ายกว่านั้นก็คือ ผู้ที่ซื้อช่วงไปนั้นมีได้เก็บอากรตามพิกัดท้อง
ตราไม่ “ไปยกย้ายเรียกให้เหลือ ๆ เกิน ๆ เอารัดเอาเปรียบราษฎร”⁴⁹ ราษฎรที่ไม่รู้พิกัดอัตราใน
ท้องตราก็ต้องยอมเสียให้แก่ผู้เก็บที่รับช่วงไปจากนายอากรใหญ่ ทำให้เป็นที่เดือดร้อนมาก สาเหตุ
ที่ราษฎรไม่ทราบพิกัดอัตรา ก็เพราะว่า ผู้รักษาเมือง กรมการ นายบ้าน นายอำเภอ ได้แต่

ลอกตราตั้งไว้มิได้คิดพิกัดอัตราประกาศให้ราษฎรทราบทั่วกัน ฉะนั้นเมื่อป้องกันมิให้เรื่องราว
เช่นนี้เกิดขึ้นอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงได้ปรับปรุงวิธีการเก็บอากรค่าน้ำเสียใหม่
เพื่อคุ้มครองราษฎรให้พ้นจากการเอารัดเอาเปรียบของนายอากรดังนี้คือ

1. ให้ตีพิมพ์พิกัดอัตราอากรค่าน้ำ แจกให้ราษฎรทั้งปวงได้ทราบกันทั่วหน้า ทั้งนี้เพื่อ
ป้องกันผู้ที่ไปเรียกอากรเกินพิกัด และขณะเดียวกันก็ต้องการให้ราษฎรปฏิบัติตามพิกัดในท้องตราด้วย
มิให้ขัดขืน

2. หากผู้ที่มาเก็บอากร “ขึ้นเรียกให้เหลือ ๆ เกิน ๆ” ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อน
ก็สามารถฟ้องร้องได้ ถ้าเป็นราษฎรในเขตหัวเมือง ก็ไปฟ้องร้องที่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการ
ถ้าเป็นราษฎรในเขตกรุงเทพฯ ก็ให้ไปฟ้องร้องต่อเจ้าพนักงานในกรมพระคลังมหาสมบัติ ถ้า
หากผู้ที่รับฟ้องดังกล่าวไม่สามารถชำระความให้ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงให้ความ
ช่วยเหลือ บรรเทาความเดือดร้อนด้วยการรับฎีกาด้วยพระองค์เอง หากได้ความว่า ผู้ทำอากร
ข่มเหงราษฎรจริง ๆ ก็จะถูกลงโทษปรับใหม่ ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อน ก็จะได้เงินคืนทั้งค่า
ป่วยการด้วย แต่ถ้าชำระได้ความว่าราษฎรไม่ยอมเสียอากรตามพิกัดอัตรา ก็จะต้องเสียตามที
ค่างไว้

3. ถ้าผู้สำเร็จราชการเมืองใดสมรู้ร่วมคิดกับนายอากร ยินยอมให้นายอากรเก็บอากร
ค่าน้ำเกินพิกัดอัตรา ทำให้ประชาชนเดือดร้อน เมื่อชำระความพบว่าผิดจริง ก็จะถูกลงโทษตาม
กฎหมาย⁵⁰

อนึ่ง พิกัดอัตราค่าน้ำ การประมงน้ำจืดที่ประกาศใหม่ใน พ.ศ. 2402 นี้ ส่วนใหญ่ก็เป็นการ
ใช้พิกัดเดิม ที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2399 มีที่เพิ่มเติมเข้ามาได้แก่ ตกเบ็ดปลาช่อนปลาชะโดคน
หนึ่ง เสียปีละ 1 เฟื้อง นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมอีกว่า ในกรณีที่ราษฎรซุกผัก ซุกหญ้าลอยน้ำ ปลูกไว้
หน้าบ้าน หน้าเรือนยาวสันเขตบ้านแต่ที่มีรั้ว ถ้าบ้านไม่มีรั้วให้วัดตั้งแต่เรือนไปข้างละ 5 วา เป็น
สันเขตหญ้ากร่ำที่ไม่ให้ราษฎรเสียเงินอากรแต่เท่านี้ แต่ถ้าราษฎรซุกผักซุกหญ้าลอยน้ำ ปลูกไว้
นอกจากหน้าบ้าน หน้าเรือน วัดได้ยาว 4 คอก กว้าง 4 คอก ให้เสียเงินอากรวาละ 1 เฟื้อง ถ้า
ราษฎรซุกผักซุกหญ้าไว้มากน้อยเท่าใด ให้ราษฎรเสียเงินอากรให้แก่ นายอากรตามมากและน้อย

ส่วนพิกัดอัตราค่าน้ำ การประมงน้ำเค็ม ก็ยังคงใช้พิกัดเดิมที่ประกาศไว้ เมื่อพ.ศ.
2399 มิได้เปลี่ยนแปลงแต่ประการใด

อำนาจหน้าที่ของนายอกรค่าน้ำในสมัยรัชกาลที่ 4

1. นายอกรจะได้รับแต่งตั้งให้มียศศักดิ์ เช่น จีนอันได้เป็นหมื่นเทพอกร จีนซุ่มได้เป็นหมื่นวิสูตรอกร จีนหนูได้เป็นหมื่นอินทรอกร และจีนสีได้เป็นหมื่นศรีอกร

2. นายอกรจะต้องเก็บค่าน้ำตามพิภคที่ประกาศไว้ตามเครื่องมือที่ราษฎรใช้ทำมาหากิน จะเรียกเกินพิภคมิได้ ถ้าหากฝ่าฝืนกฎหมายราษฎรก็จะยื่นเรื่องราวต่อเจ้าพนักงานฟ้องร้อง นายอกรได้ โดยกำหนดไว้ว่า ถ้าราษฎรอยู่ในกรุงเทพมหานคร ให้ยื่นเรื่องราวต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ให้ชำระความเสร็จใน 15 วัน ถ้าราษฎรอยู่ในแขวงหัวเมือง ก็ให้ยื่นเรื่องราวต่อเจ้าเมืองกรมการ ให้ชำระความให้เสร็จภายใน 15 วัน หากเจ้าเมืองกรมการชำระให้ไม่ได้ ก็มีการช่วยเหลือราษฎรผู้เดือดร้อนด้วยการให้เจ้าเมืองกรมการเร่งบอกไปยังเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ณ กรุงเทพมหานคร ให้ชำระให้เสร็จภายใน 15 วัน ถ้าหากเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ หนึ่งเสียไม่ชำระให้ใน 15 วัน ก็โปรดให้ราษฎรทั้งในกรุงและนอกกรุงทำเรื่องราวร้องถวายฎีกา แต่มีเงื่อนไขว่าเรื่องราวนั้นจะต้องไม่มีคำหยาบ และไม่ยึดเยื้อ ใช้ถ้อยคำตรงไปตรงมา ถ้าทำสำนวนไม่ได้ ก็ให้ไปหาขงกรมล้อมพระราชวังทำให้ แล้วเอาสำนวนนั้นไปวานข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ช่วยถวายให้เวลาใด ๆ ก็ได้ และเจ้าตัวที่เดือดร้อนจะต้องไปด้วย ถ้าไม่มีใครช่วยถวาย ก็อนุญาตให้ถวายเองได้ โดยให้คอยถวายในวัน 7 ค่ำ 15 ค่ำ ทุก ๆ เดือน เพราะในวันนั้น ๆ ของเดือนจะมีการตีกลองวินิจฉัยเกรี เมื่อทรงได้ยिनกลองแล้ว ก็จะเสด็จออกรับฎีกา ถ้าพระองค์ไม่เสด็จ ก็ให้ยื่นฎีกากับเจ้าพนักงานผู้รับที่หน้าหอกลองวินิจฉัยเกรีนั้น⁵²

3. กรณีที่ราษฎรทำการประมงด้วยวิธีการที่ไม่ได้กำหนดไว้ในพิภค เช่น ชักหมึกกร่ำ ลงกระบังรังเผือก ห้วยหนองคลองบึงบาง บ่อหลุมเอาตัวปลา บางที่ทำบ่อหลุมน้อยบ้างใหญ่บ้าง ที่ชักหมึกกร่ำลงกระบังรังเผือกที่ใหญ่ยาวกว้างบ้างเล็กบ้างไม่เสมอกัน หลวงก็ให้อำนาจสุดแท้แต่นายอกร กับราษฎรจะตกลงกันว่าจะเรียกอกรจากราษฎรเป็นจำนวนเท่าใด แล้วแต่จะเห็นควร⁵³

4. นายอกรถูกควบคุมไม่ให้เรียกอกรค่าน้ำ “ล่องแขวงล่องอำเภอ”

5. นายอกรต้องควบคุมไม่ให้พวกบ่าวไพร่ทาสที่ไปทำอกรก่อการทะเลาะวิวาท ถ้ามีเรื่องราวเกิดขึ้นก็ให้จัดการให้เรียบร้อย ถ้าเกิดเป็นเรื่องเป็นราวใหญ่โตก็ต้องส่งให้ผู้รักษาเมืองกรมการจัดการชำระตามกฎหมาย

6. กรณีราษฎรฟ้องร้องกล่าวโทษสมัครพรรคพวกนายอกร นายอกรต้องรับผิดชอบ

โดยต้องส่งผู้ต้องหาไปให้ผู้รักษาเมืองให้กรมการว่ากล่าวพิจารณาหากเป็นนายอากรกองที่ ถูกคดี นายอากรสามารถแต่งหนายไปว่าต่างไปแก้ต่างได้ ห้ามขัดขวางคดีของราษฎรไว้

7. นายอากร พรรคพวก บ่าวทาส ตลอดจนทรัพย์สินเครื่องใช้ได้รับความคุ้มครองจาก หลวง คือ ผู้รักษาเมือง กรมการ แขวง นายบ้าน นายอำเภอ บุคคลเหล่านี้จะเกาะกุม หรือ กะเกณฑ์ไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จ และจะเก็บหรือยืมเรือจังกูด กรรเชียง ถ่อพาย เครื่องสำหรับเรือ ซึ่งจะเป็นการขัดขวางการทำอากรไม่ได้เด็ดขาด⁵⁴

8. นายอากรต้องควบคุมความประพฤติของพรรคพวก บ่าวทาสไว้ให้ดี ไม่ให้อัอง ข่มเหงราษฎร หรือเป็นโจรปล้นทรัพย์สินราษฎร หรือทำลายพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระอุโบสถพระวิหารการเปรียญ ตลอดจนวัดวาอารามเป็นอันขาด นอกจากนี้ ก็ต้องคอยไม่ให้มาลัศร์ โดยเฉพาะฆ่าช้างเพื่อเอางา และขนาย และสัตว์ที่มีคุณค่าอย่างอื่น ห้าม- ปรามมิให้ซื้อฝิ่น ขายฝิ่นให้แก่ราษฎรไม่ว่าจะเป็นชาติใดก็ตามในอาณาจักร และขณะเดียวกัน ก็ห้ามซื้อขายสิ่งของต้องห้ามด้วย⁵⁵

9.3.3 การเก็บภาษีฝิ่น

มีการตั้งเจ้าภาษีอากรขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระ- จอมเกล้าฯ โปรดให้มีเจ้าภาษีฝิ่นนั้นก็เพราะต้องการจะให้ซื้อขายกันแต่ในหมู่ชาวจีน จะมีได้ขาย ให้แก่ไทย มอญ ลาว เขมร แวก ญวน พม่า ทวาย พราหมณ์ ฝรั่งเศส กัด ซึ่งเป็นไพร่ฟ้าข้า แผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาเขต ซึ่งก็เป็นทหารที่จะได้สู้รบกับข้าศึก เพราะฝิ่นเป็นของไม่ตี ใครสูบฝิ่นกินฝิ่นติดฝิ่นแล้วยอมทำให้เกิดโทษและกระทำการทุจริตต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง เงินตรา ในบ้านเมืองซึ่งชาวไทยชาวจีนลักลอบเอาไปซื้อฝิ่น เงินจึงออกไปนอกประเทศปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวน มาก ฉะนั้นเมื่อมีเจ้าภาษีแล้ว เจ้าภาษีเอาสินค้าแลกเปลี่ยน เงินตราในบ้านเมืองก็จะได้คงอยู่

ผู้ที่ได้เป็นเจ้าภาษีนายอากรตามหลักการที่เสนอไว้ในปีนั้น (พ.ศ.2394) จะต้องส่งเงินภาษี แก่เจ้าจำนวน 4 งวด ๆ เดือน 4 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือน 7 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือน 10 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือนอ้ายงวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง ถ้าปีใดเป็นอธิกมาส ก็ให้บวกเงินภาษี ขึ้นอีกเดือนหนึ่ง เงิน 166 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท ให้เจ้าภาษีส่งเงินภาษีของหลวงให้ครบจงทุกงวด ทุกปี อย่าให้ขาดตกบกพร่อง ถ้าทำภาษีครบปีมีกำไร ก็ให้บวกภาษีทูลเกล้าถวายขึ้นอีก⁵⁶

9.3.4 การเก็บภาษีสมพัตสร

สำหรับรายละเอียดไม่สามารถหาเอกสารมาแสดงได้ พบแต่เพียงว่า “เมื่อในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรบางพวกก็บ่นว่าร้อนด้วยภาษีอากรสมพัตสร”

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ในพ.ศ.2399 ทรงมีพระราชดำริจะให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ฉะนั้นภาษีอากรอันใดที่เรียกเก็บเป็น 2 ชั้น 3 ชั้น อยู่ก็จะต้องให้ลดหย่อนลง เรียกแต่ชั้นเดียว ให้เสมอทั่วพระราชอาณาจักร ในการนี้พระองค์ก็ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงในวิธีการเก็บอากรยาสูบ กล่าวคือ เดิมนายอากรจะเรียกเก็บจากราษฎร เรียกเรียงหลุมเป็นพันหลุมต่อ 1 บาท แต่ได้เปลี่ยนเสียเพราะราษฎรเองปลูกยาสูบลงในไร่ในชนบทได้ผลปีหนึ่งครั้งเดียวเหมือนต้นข้าวเปลือก จึงให้เรียกเป็นค่าที่ไร่ละสลึงเพียง ห้ามมิให้เรียกเรียงหลุมเป็นพันหลุมต่อ 1 บาท อย่างแต่ก่อน และถ้าราษฎรปลูกยาสูบเกิน 9 หลุม 10 หลุมนั้น ห้ามมิให้เรียกเอาอากรเป็นอันตราย ถ้าปลูกที่สัตย์พระสัตย์สงฆ์ ให้นายอากรมีบัญชีไว้ต่างหากจะได้ยกไว้เป็นเงินเกณฑ์บุญ บริเวณที่นายอากรรับทำอากรยาสูบผูกขาดคือแขวงเมืองสวรรคโลก และแขวงเมืองสุโขทัย เงินอากรที่ผู้ประมูลได้เป็นนายอากรในขณะนั้นคือ จินสอน ได้เป็นหมื่นกัศิสมบัตติ จะต้องส่งพระคลังในชวาตั้งแต่ปี 2399 นั้น เป็นจำนวนเงิน 9 ตำลึง 3 บาท ให้ส่งปีละงวด ๆ เดือน 4 ปีมาโรงอัฐศกงวดหนึ่ง (2399) ส่งเงินแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังในชวาให้ครบปีละ 9 ตำลึง 3 บาท จงทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้ขาดตกบกพร่อง⁵⁷

9.3.5 การเก็บภาษีถั่วปลาทุ

เริ่มมีภาษีประเภทนี้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2397 เพราะพวกจีนเห็นว่ามีการค้าในพระราชอาณาเขตชักชวนกันบรรทุกถั่วตันตาย ถั่วเขียว ถั่วทอง ถั่วขาว ถั่วดำ ถั่วละสง รวมตากแห้ง 6 อย่าง นอกจากนี้ยังมี เม็ดงา กุ้งน้ำเค็ม กุ้งตากแห้ง กุ้งเค็ม ปลาทุน้ำปลาทุแห้ง เข้ามาซื้อขายแก่กัน ยังไม่มีผู้ได้รับเรียกภาษีทุเกลี้ยง จึงได้ยื่นเรื่องราวแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดอนุญาตให้จัดการได้ โดยให้ตั้งเจ้าภาษีโดยวิธีประมูล และกำหนดเรียกภาษีดังนี้คือ ถั่วตันตาย ถั่วเขียว ถั่วทอง ถั่วขาว ถั่วดำ ถั่วละสง งาเม็ด กุ้งแห้ง กุ้งเค็ม ทั้ง 8 สิ่งนี้ให้เรียกเก็บเหมือนกันหมดคือ 12 เก็บ 1 แต่ปลาทุน้ำ ปลาทุตากแห้ง ถ้าลูกค้าซื้อขายกันในประเทศให้เรียกภาษี 13 เก็บ 1 ถ้าลูกค้าจะเอาปลาทุน้ำ ปลาทุแห้ง บรรทุกสำเภาบักซ์ได้ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ ให้เรียกภาษีเพิ่มขึ้นอีก คือปลาหมื่นตัวเป็นภาษีหนึ่งสลึง เจ้าภาษีเรียกภาษีกับผู้ซื้อผู้ขายเป็นสิ่งที่ของหรือจะเรียกตามจำนวนเงินซึ่งซื้อขายแก่กันตามแต่จะตกลงกัน ให้เรียกภาษีกับผู้ซื้อหรือผู้ขายเพียงฝ่ายเดียว ไม่ให้เรียกภาษีทั้งสองฝ่าย ถ้าราษฎรทำสิ่งของมาเลี้ยงบุตรภรรยา และเป็นเสบียงเดินทางไปกิจราชการ และเป็นของกำนัลของถวายบ้างเล็กน้อย ราคาเพียงกึ่งตำลึงเงินลงมา ถ้ามิได้ซื้อขายแล้ว ก็อย่าให้เรียกภาษีเลย⁵⁸

เจ้าภาษีต้องเรียกภาษีตามพิภักโดยสัจโดยธรรม เมื่อเรียกภาษีแล้วก็ให้เจ้าภาษีทำตามสิ่งของมากและน้อยให้ไว้กับเจ้าของให้หลายฉบับ จะได้แยกย้ายสิ่งของขายไปเป็นสำคัญ

ของสิ่งใดที่ได้เรียกภาษีแล้ว จะเอาไปซื้อขายในบ้านใดเมืองใด ถ้ามีตัวเป็นสำคัญได้เรียกภาษีแล้ว ห้ามเจ้าภาษีเมืองใด ๆ เรียกภาษีอีกเป็นซ้ำสองซ้ำสามเป็นอันขาด⁵⁹

9.3.6 การเก็บอากรมะพร้าว ภาษีน้ำมันมะพร้าว และภาษีผลมะพร้าว

การเก็บอากรมะพร้าวในสมัยรัชกาลที่ 4 มีกำหนดพิกัดไว้ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในคราวที่แต่งตั้งให้ข้าหลวงออกเดินสวน พ.ศ. 2396

ส่วนภาษีน้ำมันมะพร้าว ไม่ทราบพิกัดว่าเป็นเท่าใด อย่างไรก็ตามการเก็บภาษีน้ำมันมะพร้าวได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่เจ้าภาษี เพราะว่ามีผู้ทำน้ำมันมะพร้าวปลอมแทรกซื้อขายเป็นอันมาก เจ้าภาษีได้จัดคนไปจับกุมก็เกิดถ้อยความวิวาทกันอยู่เสมอ จึงทำให้คิดหาหนทางใหม่ จึงขอพระราชทานจะทำภาษีมะพร้าวที่ในสวนของราษฎรทีเดียว ทางทรงจึงตกลงให้ทำภาษีผลมะพร้าวได้ โดยให้เจ้าภาษีซื้อจากราษฎรในราคา 100 ผล ราคา 2 สลึง เพียง การทำภาษีผลมะพร้าวนี้ ทางทรงอนุโลมให้แก่ผู้เป็นเจ้าของสวนที่ประสงค์จะใช้สอยกินเอง หรือจะทำน้ำมันใช้สอยที่บ้านได้ แต่มีข้อห้ามมิให้ขายกับผู้อื่นไปทำน้ำมัน (ยกเว้นเจ้าภาษี) เพราะน้ำมันมะพร้าวเป็นสินค้าใหญ่บรรทุกไปขายต่างประเทศมีกำไรมาก⁶⁰

เมื่อเจ้าภาษีสามารถทำภาษีผลมะพร้าวได้ตามความต้องการแล้ว แต่แล้วพฤติการณ์ของเจ้าภาษีกลับสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎร เพราะเจ้าภาษีมิได้ปฏิบัติตามพิกัดที่กำหนดให้ 100 ผล ราคา 2 สลึง เพียง เจ้าภาษีกลับซื้อลดราคาลงบ้าง หรือไม่ก็เอามะพร้าวแถมบ้าง เช่น 100 ผล ก็แถม 20 ผล บ้าง 30 ผล บ้าง แล้ว “เที่ยวจับปรับใหม่เอาเงินกับราษฎร โดยความเท็จบ้างจริงบ้าง”⁶¹ ราษฎรได้รับความเดือดร้อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงเลิกภาษีผลมะพร้าวเสีย อนุญาตให้ราษฎรขายผลมะพร้าวและทำน้ำมันขายตามชอบใจ

การที่ได้ยกเลิกภาษีผลมะพร้าว และภาษีน้ำมันมะพร้าวจึงทำให้รัฐบาลขาดรายได้ไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงต้องหาทางชดเชยรายได้ที่เสียไปจากภาษี 2 ประเภท (ที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าว) มาเพิ่มภาษีอากรมะพร้าวเสีย โดยยกเลิกพิกัดอากรมะพร้าวที่กำหนดไว้เมื่อ พ.ศ. 2396 ที่ว่าเก็บตันละ 100 เบี้ย นั้น ให้เรียกเก็บเพิ่มเป็น 2 ตัน ราคา 1 สลึง โดยให้เหตุผลว่า “เป็นอันสมทบอากรมะพร้าวในสวน แลภาษีเป็นอันเดียวกัน มิให้ราษฎรได้รับความลำบาก คิดเป็นเงินพอครบจำนวนที่จัดซื้อน้ำมันมะพร้าวจ่ายราชการ”⁶² ฉะนั้น อากรมะพร้าวตามหน้าเินดใหม่ในพ.ศ.2399 คือ 3 ตัน เก็บ 1 สลึง

พิภคใหม่ของอากรรมะพร้าวนี้ได้ใช้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2407 ก็มีการเปลี่ยนแปลงขึ้น กล่าวคือ มะพร้าวและผลมะพร้าวราคาแพงขึ้นมากกว่าเดิม โดยมีสาเหตุมาจากต้นมะพร้าวของเก่า “ต้นแก่สูงตูดไป ไม่มีผลบ้าง ตายเสียบ้าง”⁶³ ที่เป็นเหตุผลร้ายไปกว่านั้นก็คือว่า เจ้าของสวนไม่ยอมปลูกเพิ่มเติม เพราะกลัวจะต้องเสียอากรรมต้นมะพร้าว 3 ต้นหนึ่งสลึง ซึ่งถือว่าเป็นอัตราที่สูง ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามแก้ไขราคาของผลมะพร้าว และผลผลิตที่ได้จากมะพร้าวที่แพงนั้น ด้วยการประกาศยกเลิกอากรรมมะพร้าวเสียใน พ.ศ. 2408 และหันมาเก็บภาษีน้ำมันมะพร้าวแก่ผู้ทำน้ำมันเหมือนอย่างแต่ก่อน ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะต้องการให้ราษฎรปลูกมะพร้าวเพิ่มเติมเพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่ราชการ และยังได้เป็นสินค้าออกบรรทุกไปจำหน่ายหัวเมืองต่าง ๆ อีกด้วย โดยหวังว่า ราษฎร “อย่าให้มีความเกียจคร้าน อุตส่าห์ซ่อมแซมปลูกสร้างต้นมะพร้าวขึ้นให้มีมากเหมือน ๆ กัน”⁶⁴

เมื่อฟื้นฟูภาษีน้ำมันมะพร้าวขึ้นใหม่ และประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2407 ไปแล้ว ปรากฏว่า เจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวในเขตเมืองสมุทรปราการ เก็บเกินพิภคอัตราทำให้ชาวจีน 66 คน ต้องเข้าชื่อกันร้องเรียน และสืบได้ความจริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้ปรับโทษเจ้าภาษี 2 คน ที่ถูกฟ้องร้อง คือ เจ้าภาษีหลงจู เสมียน จีน เแดง และประกาศให้เจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวทำตามพิภคให้ถูกต้องที่ประกาศใหม่นี้ (พ.ศ. 2408) ทุกประการ

พิภคท้องตรามีรายละเอียดดังนี้⁶⁵

ข้อ 1. ว่าให้ขุนเตลาธิภรณ์เรียกภาษีแต่ราษฎรมีชื่อผู้ตม้ำมันมะพร้าว 10 หยิบหนึ่ง ถ้าราษฎรเสียภาษี 10 หยิบหนึ่งให้เจ้าภาษีแล้ว ให้เจ้าภาษีทำตัวฎีกาให้แก่ราษฎรทุกราย ให้ราษฎรซื้อขายน้ำมันมะพร้าวได้โดยสะดวก

ข้อ 1. ว่าถ้าราษฎรมีชื่อจะตม้ำมันมะพร้าวจำหน่ายใช้สอยแลกเปลี่ยนให้มารับตัวต่อเจ้าภาษีไปตั้งตมน้ำมัน ถ้าตมน้ำมันได้มากน้อยเท่าใดให้มาบอกแก่เจ้าภาษี ๆ จะได้เรียกภาษีตามน้ำมันมากและน้อย น้ำมันที่เรียกภาษีแล้วนั้นเจ้าของจะขายให้แก่เจ้าภาษีก็ได้ จะขายให้ผู้อื่นใดผู้หนึ่งราคาถูกราคาแพงก็ได้ แต่ผลมะพร้าวนั้นราษฎรเจ้าของกับลูกค้าจะซื้อขายกันราคาถูกแพงเท่าใดไม่ห้าม

ข้อ 1. ว่าห้ามอย่าให้ราษฎรที่ไม่ได้รับตัวต่อเจ้าภาษินั้น ลักตมน้ำมันมะพร้าวซื้อขายใช้สอยแลกเปลี่ยนเป็นอันขาด ถ้าลักตมน้ำมันมะพร้าว มีผู้รับสินบน จับได้จะปรับโทษเงินภาษีสามวันเป็นเงิน 6 ชั่ง 5 ตำลึง ให้เป็นสินบน แก่ผู้นำจับเงิน 15 ตำลึง

ข้อ 1. ว่าแต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้ตั้งภาษีน้ำมันมะพร้าว นั้น ราษฎรมีซื้อตัมน้ำมันมะพร้าว จำหน่าย ซื้อน้ำมันมะพร้าวไว้จำหน่าย น้ำมันจำหน่ายไม่หมดเหลืออยู่มากน้อยเท่าใด ถ้าถึงกำหนดวันเจ้าภาษีเขาเรียกภาษีแล้ว ให้ราษฎรมาบอกเจ้าภาษีน้ำมันมะพร้าวเสียก่อนจึงจำหน่ายได้ ถ้าไม่มาบอกเจ้าภาษีเอาน้ำมันไปจำหน่ายแก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ดี มีผู้รับสินบนจับได้จะปรับใหม่เหมือนอย่างผู้ลักตัมน้ำมันขาย

ข้อ 1. ว่าถ้าราษฎรมีซื้อ ที่มารับทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าภาษีไปตั้งตัมน้ำมันนั้น ตัมน้ำมันไว้แล้วมาบอกเจ้าภาษี ให้เจ้าภาษีไปเรียกภาษีในวันนั้น ถ้าเจ้าภาษีมีธุระไปไม่ได้ในวันนั้น ก็ให้เจ้าภาษีทำหนังสือผิดให้ราษฎรผู้ตัมน้ำมันมีกำหนดว่าในสองสามวันให้เป็นแน่นอน ให้ราษฎรผู้ตัมน้ำมันทำตัวลงชื่อลงวันและเวลานั้น ได้มาบอกเจ้าภาษีแล้วให้รับหนังสือผิดของเจ้าภาษีไปไว้ ถ้าเจ้าภาษีนิ่งเสีย หรือบิดพลิ้วไปไม่ไปตามนัดก็ดี ผิดเกินสองวันก็ดีสามวันก็ดี ไม่ทำหนังสือผิดให้แก่ราษฎรก็ดี ไม่รับตัวที่ราษฎรนำมาให้ไว้วันก็ดี ทำให้น้ำมันของราษฎรค้างเนิ่นช้าจะจำหน่ายก็ไม่ได้ ให้ราษฎรมาร้องต่อเจ้าพนักงานกรมพระคลังมหาสมบัติ ให้เอาใบผิดและตัวยื่นที่เจ้าภาษีไม่รับนั้นมาเป็นสำคัญด้วย จะได้ทำโทษเจ้าภาษีตามโทษานุโทษ

ข้อ 1. ว่าน้ำมันที่บรรทุกเรือ เข้ามาแต่ต่างประเทศก็ได้เสียภาษีร้อยชักสามแล้ว ห้ามไม่ให้ขุนตลาธิกรณเรียกภาษีเป็นสองซ้ำได้

ข้อ 1. ว่าถ้ามีผู้รับสินบนนำจับผู้ลักตัมน้ำมันมะพร้าวในแขวงเมืองนั้น ๆ ให้ขุนตลาธิกรณ และหลวงจูเสมียนคนใช้ไปขอกรมการ กำหนด ต่อผู้ว่าราชการเมืองกำกับไปจับให้ทุกคนราว ถ้าจับได้ตัวผู้ลักตัมน้ำมันมะพร้าวมาแล้ว ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ และเจ้าภาษี ตัดสินตามพิกัตท้องตรา ถ้าตัดสินไม่ตกลงให้บอกส่งมาตามกระทรวง เจ้ากระทรวงจะได้ส่งให้เจ้าจำนวนชำระตัดสินให้แล้วแก่กัน

ข้อ 1. ว่าถ้าขุนตลาธิกรณเสมียนคนใช้ และผู้รับช่วงจำหน่ายน้ำมันมะพร้าวในแขวงเมืองนั้น ๆ ไปจับผู้ลักตัมน้ำมันมะพร้าว แต่ลำพังพวกเจ้าภาษี ไม่ได้ขอกรมการกำหนดต่อผู้ว่าราชการเมืองกำกับไปด้วย และมีผู้มาฟ้องร้องพิจารณาเป็นสัดยจะปรับใหม่มีโทษแก่เจ้าภาษีเหมือนโทษผู้ลักตัมน้ำมันมะพร้าวเหมือนกัน ห้ามอย่าให้ราษฎรทำน้ำตาลมะพร้าวใหญ่ให้ผลมะพร้าวน้อยไปเป็นอันขาด ให้เจ้าภาษีและราษฎรทำตามพิกัตท้องตรา และคำประกาศนี้

9.3.7 การเก็บส่วยและเงินผูกปีจีน

หน่วยงานที่ควบคุมเกี่ยวกับการเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่กรมมหาดไทย

กรมกลาโหม และกรมท่า ซึ่งมีหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ กรมมหาดไทย มีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ กรมกลาโหมมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ กรมท่าปกครองหัวเมืองชายทะเลตะวันออก เมื่อเป็นเช่นนี้ทั้งกรมมหาดไทย กลาโหมและกรมท่าจึงมีหน้าที่ในการเก็บส่วยในแต่ละหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของตน โดยมีเจ้าเมืองแต่ละเมืองเป็นผู้รับผิดชอบการเก็บส่วยในเมืองของตน แล้วส่งส่วยมายังกรมมหาดไทย กลาโหม หรือกรมท่า แล้วแต่ว่าสังกัดกรมใด ซึ่งกรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมท่าจะส่งส่วยนั้นไปยังพระคลังต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. *พระคลังมหาสมบัติ* จะเป็นผู้ทำหน้าที่รับส่วยหรือสิ่งของที่เจ้าเมืองประเทศราชส่งมาเป็นบรรณาการ หรือเจ้าเมืองต่าง ๆ ต้องการส่งของมาถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์ก็ให้ส่งมาที่พระคลังมหาสมบัติ และเจ้าเมืองต่าง ๆ รวบรวมส่วยในหัวเมืองของตน ส่งมายังกรมที่หัวเมืองของตนสังกัด หรือกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่าแล้ว กรมทั้งสามก็จะต้องนำส่วยนั้นส่งมายังกรมพระคลังมหาสมบัติ ส่วนใหญ่จะได้แก่ส่วยเงิน หรือเงินแทนส่วยสิ่งของ หรือส่วยทองคำ นอกจากนี้ก็มีสิ่งของที่ได้จากบรรณาการ และของถวายจากเจ้าเมืองด้วย เจ้าพนักงานของกรมพระคลังมหาสมบัติที่ทำหน้าที่รับส่วยและออกฎีกา มีเป็นจำนวนมากถึง 227 คน⁶⁶

2. *พระคลังสินค้า* มีหน้าที่รับของส่วยซึ่งเกณฑ์มาสำหรับเป็นสินค้าส่งสำเภา และเป็นผู้จัดซื้อสินค้าซึ่งไม่มีในส่วย แต่เป็นผลผลิตที่รัฐบาลต้องการจะบรรทุกสำเภาไปขาย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 การค้าสำเภาลดน้อยลงมาจนถูกยกเลิกไปในที่สุด กรมพระคลังสินค้าก็ยังคงมีหน้าที่รับของส่วย และจ่ายของเหล่านั้นแก่หน่วยงานที่ต้องการใช้ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่เป็นเจ้าจำนวน และเป็นเจ้าพนักงานผูกปี้จิ้นด้วย

3. *คลังในซ้ายและคลังในขวา* คลังทั้งสองนี้ตั้งขึ้นมาโดยมุ่งหมายที่จะให้เป็นผู้จัดซื้อของสำหรับจ่ายงานด้านโยธา และจ่ายราชการเบ็ดเสร็จได้โดยเร็ว สิ่งของที่จ่ายในการทำงานโยธาบางส่วนได้มาจากส่วยสิ่งของ ทั้งสองคลังจึงทำหน้าที่รับส่วยด้วย ส่วยที่ส่งคลังในซ้ายได้แก่ดินประสิว ขี้ผึ้ง นุ่น ผ้าฝ้าย น้ำรัก ผ้าขาว ส่วยที่ส่งให้คลังในขวา ได้แก่ส่วยไม้ขนอนหลัก

4. *คลังราชการ* คลังราชการนั้นเป็นเจ้าพนักงานที่จะรับของส่วยที่ส่งมาจากหัวเมืองขึ้นกรมท่า หรือ อาสนา (คงหมายถึงเสื่อ) เป็นต้น แต่สิ่งของส่วยเหล่านั้นไม่พอใช้ในราชการ จึงต้องเบิกเงินหลวงไปจัดซื้อของมาเพิ่ม⁶⁷

การเก็บเงินผูกปี้จิ้น ชาวจีนที่อยู่ในเมืองไทยจะต้องจ่ายเงินให้กับรัฐบาลไทย 3 ปีต่อครั้ง เป็นเงิน 4.25 บาท สำหรับผู้ที่จ่ายเงินนี้แล้ว จะมีเชือกประทับตราของหลวงผูกรอบข้อมือไว้เป็น

หลักฐาน เพื่อมิให้เจ้าพนักงานมาเรียกเก็บเงินผูกปีจากเข่อีกตลอดช่วง 3 ปีนั้น นอกจากนี้คนจีนยังได้รับใบรับรองทำนองบัตรประจำตัวบังคับถึงรูปพรรณสัณฐานอีกด้วย ถ้าคนจีนคนใดต้องการได้รับยกเว้นจากการผูกปีรอบข้อมือ และต้องการเฉพาะใบรับรองเท่านั้นก็ต้องจ่ายเงิน 6.50 บาท แทนที่จะจ่ายแค่ 4.25 บาท การจ่ายเงินในเขตเมืองหลวงจะจ่ายให้กับคลังสินค้า ซึ่งเป็นผู้ควบคุมรายได้ด้านนี้ แต่ในเขตหัวเมืองจะมีข้าหลวงพิเศษเป็นผู้เก็บเงินนี้ คนจีนที่ไม่อาจจ่ายเงินผูกปีได้จะต้องทำงาน 1 เดือน ต่อ 3 ปี แต่สำหรับคนจีนที่มีตำแหน่งทางราชการอยู่ หรือคนจีนที่กลายเป็นคนไทยแล้วจะได้รับการยกเว้นจากการจ่ายเงินค่าราชการ และไม่ต้องจ่ายเงินผูกปีด้วย สำหรับผู้ที่ปลอมแปลงปีหรือปลอมแปลงเอกสารรับรอง ถ้าหากถูกจับได้ จะถูกลงโทษอย่างหนัก⁶⁸

จะเห็นได้ว่าคนจีนเสียภาษีน้อยกว่าคนไทยมาก และประกอบกับอุปนิสัยของคนจีนที่ชอบทำงานหนัก และมีชีวิตอยู่อย่างลำบากได้ ทำให้คนจีนได้เปรียบคนไทย สิ่งนี้เองทำให้คนจีนสามารถคุมการค้าของประเทศเกือบทั้งหมด และตลาดแรงงาน ก็ตกอยู่ในมือของคนจีนเช่นกัน ถึงแม้รัฐบาลได้ตระหนักถึงอันตรายของสถานการณ์นี้มาเป็นเวลานานแล้ว แต่ก็มี ความจำเป็นที่จะใช้แรงงานของคนจีน⁶⁹

9.3.8 การเก็บค่าฤชา ค่าไถ่โทษ ค่าปรับ ค่าภาคหลวงมรดก ธิราชบาท และค่าธรรมเนียม ต่อเรือ

ค่าฤชา คือ เงินพินัยเบี้ยปรับคู่ความ และทรัพย์สินสมบัติซึ่งริบจากผู้มีความผิด ค่าไถ่โทษ ก็มีหลักการไถ่โทษ เอาเงินเข้าหลวง ดังนี้

หลานทำชั่วด้วยเมียสูง ตาปู่อา น้ำพิศตนเอง มันผู้มีเกรงกลัว
มันมีอายุแก่บ่าป ดั่งนั้นให้เอามันคนร้ายจำใส่ตรวน
ใส่ข้อใส่คาง เอาน้ำหมึกสักหน้าทั้งหญิงทั้งชาย
เอาเชือกหนังผูกคอ เอามือตืดเวรรอบตลาด
แล้วเอาขึ้นขาหย่าง ยิงด้วยลูกสั้นโคด แล้วให้ตี
ด้วยลวดหนังคดที่ แดให้ทำเพลอย เสียนอกเมือง
อย่าให้ดูเยี่ยงกัน ถ้าจะไถ่ถูกสั้นโคดมิให้ยิง
เล่มละ 30000 เบี้ย⁷⁰

ตัวอย่างค่าไถ่โทษอีกแห่งหนึ่ง ในกฎหมายพระไอยการพระมศักดิ์มีอัตราไถ่โทษบอกไว้ชัดเจน ในมาตราที่ 29 และ 30 ดังนี้

หญิงนอกใจผัว จะไถ่โทษนุ่งร่างแห 200,000 เบี้ย
ไถ่โทษสักแก้ม 500,000 เบี้ย ไถ่โทษโค่นตะแลงแกง 250,000
ไถ่โทษละเวอะปะหน้า 150,000 ไถ่โทษตัดดอกจะบาแดง
สองหู 150,000⁷¹

และ

จะลงโทษผู้ร้ายถึงตัดตีนสินมือ ทวนด้วยลาวตหนัง
ไม้หวาย สักอก สักแก้ม สักหน้า ตันคอให้ไถ่ด้วย
เบี้ยเสม็ดตามบันดาศักดิ์นั้น ตัดปาก 750,000
ตัดข้อมือ 750,000 ตัดนิ้วเท้านิ้วมือ 150,000
สักอก 150,000 สักแก้มสักหน้า 550,000...⁷²

กรณีค่าปรับ คือเงินที่ศาลเรียกเอาจากผู้ต้องหาหรือคู่ความ ฐานละเมิดกฎหมายข้อใด
ข้อหนึ่ง ซึ่งมีบทบัญญัติปรับผู้กระทำความผิด เช่น ต้มเหล้าเถื่อน ลักลอบขายฝิ่น และสูบฝิ่น เป็นต้น
ตัวอย่างในกฎหมายลักษณะวิวาท

ผัวเมียวิวาทกัน ชายฟัวทุบตีฟันแทงหญิง
ผู้เมียตาย ให้ลงโทษตั้งฉันทผู้อื่น ถ้าหญิง
ทุบตีฟันแทงชายผู้ฟัวตาย ให้ลงโทษคู่กัน
กับแกล้งตีฟัน แทงให้ตาย ท่านว่าให้ไหม
โดยสักมือ สักไม้ สักเหล็ก สิ้นไหม
เอาเข้าพระคลังหลวงจงสิ้น⁷³

ค่าภาคหลวงมรดก คือส่วนแบ่งของมรดกซึ่งรัฐบาลจะต้องได้ตามบทบัญญัติของกฎหมาย
ลักษณะมรดก มาตราที่ 3 กล่าวไว้ว่า ถ้าเจ้า และข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์ถึงแก่กรรม และมีมรดก
ให้ทายาท

...เอาเครื่องสรรพาวุธ ช้างม้าเครื่องพิทยาบ่าวไพร่
และเรือยาว แต่ 7 วาขึ้นไปยกไว้เป็นของหลวง...
...มรดกที่เหลือแบ่งออกเป็นสาม
ให้ทำเป็นสี่ภาค ภาคหนึ่งเข้าพระคลังหลวง
ภาคหนึ่งให้แก่บิดามารดา...แต่ภาคหนึ่งให้แก่พี่น้อง
ลูกหลาน แลญาติกาผู้ถึงแก่ภรรยา ภาคหนึ่ง

ให้แก่ภริยา ถ้าผู้มรณภาพนั้นหาเมียเรือนมิได้
ให้ยกไว้เป็นหลวง⁷⁴

และมาตรา 34 มีบทบัญญัติว่า

...พระราชทานเมียให้แก่ขุนมูลนายผู้ใด
แลเมียพระราชทานนั้นล้มตาย ท่านว่าหญิง
ตายผู้นั้น เป็นข้าหลวง ท่านให้อาทรัพย์เดิม
และสินสมรสแห่งหญิงผู้ตายนั้น แบ่งออกเป็น
สามภาค ภาคหนึ่งยกไว้เป็นหลวง ภาคหนึ่งไว้
ให้แก่พ่อ ภาคหนึ่งไว้แก่ญาติหญิงผู้ตายนั้น⁷⁵

การริบราชบาตร ราชบาตรแปลว่าคำสั่งหลวง การริบราชบาตร หมายถึงการเก็บเอา
สิ่งของของคนที่ต้องพระราชอาญาเข้าเป็นของหลวง เช่นการลงโทษผู้เป็นกบฏในกฎหมาย
ลักษณะขบถศึกว่า

...โทษผู้นั้นแปนออกอุษฐ์โทษ 3 สถาน ๆ หนึ่งให้
ริบราชบาท มาเสียให้สิ้นทั้งโคต สถานหนึ่งให้
ริบราชบาท มาเสีย 7 ชั่วโคต สถานหนึ่งให้
ริบราชบาท แล้วให้มาเสีย โคตนั้นอย่าเลี้ยงสืบ ไปเลย⁷⁶

หมายความว่า ผู้ต้องโทษดังกล่าวมีป่าวไพร่จำนวนเท่าใด มีช้างม้าวัวควายก็ตัว เงินทรัพย์สิน
เงินทองก็ชั่ง ฯลฯ ทรัพย์เหล่านี้จะถูกริบเป็นของหลวงทั้งหมด

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นการริบราชบาทในกฎหมายลักษณะโจร มาตรา 54 มีว่า

...โจรคบพวกเพื่อน ไปปล้นบ้านเรือน ทับทิมที่ใด ๆ
แลสกตสคมภคตช่องย่องเบา มาเจ้าบ้านเจ้าเรือนตาย
เก็บเอาทรัพย์สิ่งของไป ให้เร่งเอาทรัพย์ส่งให้
แก่เจ้าทรัพย์ตามตราสิน แล้วให้ริบราชบาท
เอาทรัพย์สิ่งของโจร แลพวกโจรเป็นหลวง เอาบุตร
ภริยาเป็นคนน้ำร้อน แล้วให้มาโจรแลพวกโจร
ซึ่งลงมือตักตี่สะ เสียไว้ แดลงแกง...⁷⁷

ค่าธรรมเนียมต่อเรือ ได้แก่เงินที่เรียกเก็บจากผู้ขออนุญาตต่อเรือขนาดปากกว้าง 2 วา 3 คอกขึ้นไป เอาเข้าท้องพระคลังส่วนหนึ่ง และยกให้เจ้าหน้าที่อีกส่วนหนึ่ง รัฐบาลได้กำหนดอัตราค่าธรรมเนียมต่อเรือในสมัยรัชกาลที่ 1 ไว้ ดังนี้คือ สำหรับเรือปากกว้าง 2 วา 3 คอก จนถึง 3 วา 3 คอก เป็นทองแท่งหมึกหนัก 6 ตำลึง 1 บาท หนึ่งแท่ง หรือเป็นเงินตรา 3 ชั่ง 15 ตำลึงก็ได้ ถ้าเป็นเรือปากกว้าง 4 วาขึ้นไป เอาทอง 2 แท่ง ปากกว้าง 5 วาขึ้นไป เอาทอง 3 แท่ง ทองต้องเป็นทองเนื้อหกหน้าเศษสอง ซึ่งคิดเป็นเงินราคา 12 บาท⁷⁸

9.3.9 การเก็บผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศ

ผลประโยชน์ที่ได้จากการค้ากับต่างประเทศ มีผลกำไรจากการแต่งสำเภออกไปค้าขายต่างเมือง และผลประโยชน์จากการเรียกเก็บภาษีจังกอบ (ปากเรือ) ภาษีขาเข้า และภาษีขาออก สำหรับวิธีและอัตราการเก็บนั้นได้กล่าวไว้ในเรื่องเกี่ยวกับการค้ากับต่างประเทศแล้ว

9.4 ปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

9.4.1 ปัญหา

ระยะเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่การมีเจ้าภาษีนายอากรเกิดขึ้นทำหน้าที่เก็บภาษีและอากรตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เรื่อยมา แม้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ตาม ก็ได้มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายซึ่งเป็นเหตุให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน รัฐบาลเองได้รับผลประโยชน์ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และยังมีเรื่องการเมืองแทรกอีกด้วย ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชย์ได้เพียง 4 ปี พระองค์จึงได้ดำเนินการปฏิรูประบบภาษีอากรของเมืองไทยเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย

ปัญหาที่เกิดขึ้นมีมากมาย ซึ่งประมวลได้ดังนี้คือ ปัญหาเรื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอากร ปัญหาในระบบการมีเจ้าภาษีนายอากร และประการสุดท้าย ปัญหาการเก็บภาษีอากรจากผู้อยู่ได้บังคับต่างประเทศ

1. ปัญหาเรื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอากร

หน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอากร คือกรมพระคลัง ซึ่งเมื่อสมัยต้นรัชกาลที่ 5 มีงานมากมาย เดิมในสมัยอยุธยาเป็นผู้ควบคุมการเงินของแผ่นดินทั้งรายรับและรายจ่าย ควบคุมการเก็บภาษีอากร และควบคุมการตัดสินคดีที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์หลวง ต่อมามีการติดต่อกับการค้ากับต่างประเทศ กรมพระคลังก็มีหน้าที่เพิ่มคือ แต่งสำเภามาไปค้าขาย และขณะเดียวกันต้องดูแลชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายในไทยด้วย พอปลายอยุธยา มีการเอาหัวเมืองขึ้นของ

กลาโหมไปขึ้นกับกรมท่า ก็ทำให้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นใหญ่ในกรมนี้ก็มีส่วนเพิ่มขึ้นอีก คือจะต้องทำการว่าราชการบ้านเมือง ว่าการยุติธรรม และการคลัง การต่างประเทศและว่า กรมท่า เมื่อมีงานมากอย่างนี้ จึงทำให้เจ้าพระยาพระคลังต้องละงานการคลังเสียบางส่วนให้ผู้อื่น ทำงานแทน ซึ่งก็เป็นข้าราชการลำดับต่ำลงมา เช่นพระยาราชภักดีเป็นผู้มีอำนาจน้อยควบคุม ได้แต่กรมพระคลังเท่านั้น รายได้ภาษีอากรที่ได้จากกรมอื่น ๆ เช่น กรมมหาดไทย กรมท่า กรมเมือง กรมพระคลังสินค้า เงินส่วยหัวเมือง เงินค่านา เงินค่าราชการที่แยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ พระยาราชภักดีก็ไม่ทราบว่ามีจำนวนเท่าใด และไม่มีอำนาจพอที่จะเร่งรัด เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำให้ เงินรายได้ของรัฐส่วนใหญ่ขาดหายไป มิได้นำมาใช้เป็นประโยชน์ในราชการอย่างเต็มที่ เพราะหา ผู้ที่จะควบคุมการเก็บภาษีอากรซึ่งแยกย้ายไปขึ้นกับหน่วยงานต่าง ๆ ไม่ได้ ฉะนั้นเมื่อเป็นเช่นนั้น นานวันเข้า ผลเสียจึงเกิดกับบ้านเมือง คือรายได้ของรัฐไม่เพียงพอในการใช้จ่าย⁷⁹

นอกจากนี้การเก็บภาษีอากรนั้น ยังกระจุกกระจายอยู่ในกรมอื่น ๆ ที่ไม่ได้สังกัดอยู่ใน กรมพระคลังอีกด้วย เช่น กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมเมือง กรมนา และกรมสุรัสวดี สำหรับกรมมหาดไทย และกรมกลาโหมนั้น แต่เดิมรับผิดชอบในด้านการป้องกันประเทศ การ ปกครองบ้านเมือง เก็บส่วยและเครื่องราชบรรณาการ และตัดสินคดีความต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นหน้าที่ ที่มีมากอยู่แล้ว ต่อมายังมีหน้าที่เก็บภาษีอากรอีก และภาษีในความรับผิดชอบของกรมทั้งสองนี้ ก็มีมากกว่าภาษีอากรในความรับผิดชอบของพระคลังเสียอีก ฉะนั้นกรมทั้งสองจึงมีงานทำล้นมือ สำหรับกรมเมืองก็เก็บภาษีด้วย คือเก็บภาษีเรือ โรงร้าน กรมนาเก็บค่านา กรมสุรัสวดีก็เก็บเงิน ไพร่ที่ไม่ได้มาประจำการ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการเก็บภาษีอากร ซึ่งทำโดยหน่วยงานต่าง ๆ หลาย หน่วยนั้น ย่อมเป็นการยากที่จะควบคุมให้การเก็บภาษีอากรดำเนินไปอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพ ได้ นอกจากนั้นหน่วยงานที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรนั้นได้รับผลประโยชน์มากน้อยต่างกัน หน่วยงาน ใดที่มีผลประโยชน์มากคือเก็บภาษีอากรได้หลายชนิด หรือเก็บภาษีอากรที่มีจำนวนเงินมาก เช่นกรมนา กรมมหาดไทย กรมพระยากลาโหม ทำให้หน่วยงานอื่น ๆ ที่ได้รับผลประโยชน์น้อย พากันอิจฉา เช่น กรมเมือง ในระยะหลังได้โอนการเก็บภาษีเรือโรงร้านไปให้แก่กรมมหาดไทย ทำให้กรมเมืองไม่มีผลประโยชน์ เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ ผลร้ายก็ตกแก่ราชการ ข้าราชการ หมดกำลังใจที่จะปฏิบัติงาน เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงตั้งพระทัย ที่จะจัดระเบียบเสียใหม่ ให้หน่วยงานต่าง ๆ ปฏิบัติราชการโดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่กันให้มีผล ประโยชน์ที่จะพึงได้ทัดเทียมกัน รวมทั้งการจัดระเบียบการเก็บภาษีอากรให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับกาลเวลา และเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐด้วย⁸⁰

2. ปัญหาในระบบการมีเจ้าภีนาายอากร

การมีเจ้าภีนาายอากรที่ผ่านมาได้มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราษฎร นับตั้งแต่การเสนอชนิดของผลผลิตที่จะเรียกเก็บภีนาายอากร ตลอดจนวิธีการเก็บภีนาายอากรของเจ้าภีนาายอากรทั้งหลาย ดังมีเหตุการณ์เกิดขึ้นดังนี้คือ การกำหนดชนิดของผลผลิตที่จะเรียกเก็บภีนาายอากรนั้น ทางราชการไม่ได้เป็นผู้กำหนด พวกเจ้าภีนาายอากรซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีนจะเป็นผู้มาเสนอรัฐบาลเองว่า จะเก็บภีนาายอากรอะไร โดยออกไปสำรวจการทำมาหากินของราษฎร เพื่อดูว่าราษฎรประกอบอาชีพอะไรกันบ้าง พอที่จะเก็บภีนาายอากรได้ เมื่อสำรวจแล้วก็ทูลเกล้าถวายฎีกาเสนอแนะให้เก็บภีนาายอากรสิ่งนั้น ๆ พร้อมกับเสนอตัวเองเป็นเจ้าภีนาายอากรเมื่อมาขอรับทำ รัฐเห็นว่าเป็นหนทางที่จะได้เงินและเป็นรายได้ที่แน่นอนดีกว่าวิธีอื่นจึงอนุญาตให้ไป ผลเสียก็เกิดขึ้นได้ในกรณีที่แม้ประกอบอาชีพค้าขาย เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ต้องใช้อยู่เป็นประจำในบ้านเรือนของตน ก็ต้องเสียภีนาายอากร เช่น ภีนาายอากรใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ ภีนาายอากรหม้อ ภีนาายอากรกะทะ ภีนาายอากรเรือโกลน ภีนาายอากรแจวพาย ภีนาายอากรถัง ภีนาายอากรเตา เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นของใช้จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตทั่วไปของราษฎรจึงนับเป็นภาระหนักที่ราษฎรจะต้องเสียภีนาายอากรโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งคือ เรื่องเงินมาเสนอขอทำผูกขาดภีนาายอากรพลูถึง 6-7 ครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่โปรดอนุญาต เพราะทำให้ราษฎรเดือดร้อนมาก โดยเฉพาะคนไทย คนชาติอื่น ๆ แชงก็ดี ฝรั่งเศสดี จีนก็ดีไม่เดือดร้อน จึงทรงออกประกาศห้ามเรื่องนี้ว่า

...อย่าให้จีนผู้หนึ่งผู้ใดคิดอ่านว่าจะทำภีนาายอากรพลู
ว่ากล่าวก่อเหตุให้ชาวสวนพลูแลราษฎรซึ่งอดพลู
ไม่ได้ต้องซื้อพลูกิน ได้ความสะดุ้งสะเทือนไปเลย
แล้วอย่าให้ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน นำเรื่องราวขอ
ทำภีนาายอากรพลู ยิ่งกว่าสมพัศตรตามอย่างเก่าขึ้นกราบ
ทูลซ้ำซากต่อไปเลย...⁸¹

ในขั้นตอนต่อไปก็คือ เมื่อจีนผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภีนาายอากรแล้ว จะมีอำนาจและสิทธิมากมายหลายประการ ได้รับการยกย่องเป็นข้าราชการ มีราชทินนามเป็นหมื่นเป็นขุนหรือหลวง ซึ่งมีได้ทำความดีความชอบประการใด เพียงแต่ประมูลเงินเป็นเจ้าภีนาายอากรได้ก็ได้รับบรรดาศักดิ์ทันที เช่น จีนเนียนได้เป็นที่ขุนปัญจพิซากร ถือศักดินา 400 ไร่ เพราะประมูลเป็นเจ้าภีนาายอากร ถังวา ปลาทุได้ เป็นต้น ในเรื่องอำนาจและสิทธิก็จะเห็นได้ว่าเจ้าภีนาายอากรกับบุคคลในครอบครัว และวงงานของเขาได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของไปใช้

ในราชการ เป็นการสร้างอิทธิพลความยิ่งใหญ่ให้แก่เจ้าภาชีนายอากร เพราะทำให้ผู้คนที่ต้องเข้ามาอาศัยพึ่งบารมี เพื่อให้พ้นจากการถูกเกณฑ์ดังกล่าว นอกจากตัวคนจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว แม้เรือแพ สัตว์พาหนะของบุคคลเหล่านี้ ก็รอดพ้นจากการถูกเกณฑ์ไปใช้ในราชการด้วย⁸² นอกจากนั้นนายอากรบางพวก เช่นนายอากรรักษาเกาะ จะเป็นผู้มีอิทธิพลมาก เพราะได้เป็นเจ้าของที่ดินที่คนไปผูกขาด เช่น จินแปะ ผู้เป็นที่ขุนรักษาสุมุทศิรี เป็นนายอากรรักษาเกาะในทะเลฝั่งตะวันออกที่ขึ้นอยู่ในแขวงเมืองบางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด ปัจจันตศิรี ตามข้อความในสารตราระบุอำนาจอันมากมายของนายอากรไว้ว่า

...ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการหมายให้นายกำนัน นายบ้าน นายอำเภอ ประกาศป่าวร้องราษฎรซึ่งอยู่ในแขวงบ้านแขวงเมือง ให้รู้จงทั่วว่า เกาะในทะเลฝั่งตะวันออกนี้ให้ขุนสมุทศิรีรับอาสา เป็นเจ้าของระวางรักษา ส่งเงินเข้าห้องพระคลัง เป็นประโยชน์ กับแผ่นดินแล้ว ห้ามอย่าให้ราษฎรคนใดคนหนึ่งไปหาสิ่งของ ซึ่งเกิดในเกาะ แลตัดฟันไปซื้อขายตามอำเภอใจเหมือนแต่ก่อน ถ้าราษฎรคนใดจะไปทำมาหากินในเกาะ ทำไร่ ทำสวน แลตัดฟันซื้อขายเป็นอาณาประโยชน์ ก็ให้ไปว่ากล่าวต่อขุนรักษาสุมุทศิรี ให้รู้ก่อน ถ้าขุนรักษาสุมุทศิรียอมให้ทำจึงทำได้...⁸³

นอกจากนี้ ในการปฏิบัติงานการเก็บภาษีอากรของเจ้าภาชี ทางรัฐบาลก็มีได้มีการควบคุมอย่างใกล้ชิด จึงเปิดโอกาสให้พวกเจ้าภาชีนายอากรชู้ตริตกับราษฎรด้วยวิธีต่าง ๆ ได้มีเรื่องเกิดขึ้นคือ นายอากรค่าน้ำให้คนไปเก็บอากรค่าน้ำตามบ้าน ซึ่งมีได้มีไว้ในสารตราว่าให้เก็บตามบ้าน และเก็บโดยไม่มีเครื่องมือดักสัตว์จับปลา แต่คนของนายอากรได้ไปชู้ตริตราษฎร ดังข้อความในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่า

...เมื่อมีเครื่องดักสัตว์จับปลาก็เรียกเก็บอากรเอาจากเครื่องเหล่านั้น เพียงเท่านั้นก็ทำเนา เพราะเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในตราตั้ง แต่ที่เรียกเก็บเอาจากคริวเรือน ซึ่งไม่มีเครื่องดักจับสัตว์น้ำเต็มที โดยออกอุบายว่า ถึงไม่ได้จับสัตว์น้ำ แต่ก็กินน้ำด้วยหรือเปล่า ถ้าตอบว่ากิน ก็ว่าแม่น้ำลำคลองเป็นของหลวง เมื่อกินน้ำต้องเสียค่าน้ำ บอกอยู่ในตัวแล้วว่าเป็นค่าน้ำ ราษฎรไม่รู้อะไรก็ยอมเสียไป...⁸⁴

ด้วยความเดือดร้อนครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงได้มีประกาศบอกพิกัด
อากรค่าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือ เพื่อให้ราษฎรได้ทราบโดยทั่วถึงกัน ถ้าเจ้าภาษีนายอากรผู้ใด
มาเรียกเก็บเกินพิกัดก็ไม่ต้องเสียให้

ยังมีตัวอย่างการฉ้อโกงภาษีอากรอีกกรณีหนึ่ง คืออากรกล้วย ตามกฎหมายนายอากร
รับผูกขาดจัดเก็บอากรกล้วยโดยเก็บเป็นกอ แต่คนของนายอากรไปเรียกเก็บจากชาวไร่กล้วย
เป็นรายต้น ซึ่งยังไม่ตั้งกอ เจ้าของไร่ก็คัดค้าน คนของนายอากรก็อ่านข้อความที่มีอยู่ในตราตั้ง
โดยอ่านคำว่า กอ เป็น ต้น ครั้นมีผู้อ่านหนังสือออกดูในตราตั้ง เห็นมีคำว่า กอ ไม่ใช่ ต้น จึงต่อ
ว่าได้เที่ยงกันขึ้น คนของเจ้าภาษีนายอากรก็หาทางอ้อมซอมโดยการยกอากรให้เป็นค่าปิดปาก
เสีย อย่างนี้เป็นต้น⁸⁵

อึ่งในการรับทำภาษีอากรนั้น เจ้าภาษีนายอากรมีสิทธิที่จะแบ่งให้ผู้อื่น ผูกขาดตัดตอน
ไปจัดเก็บเป็นลูกช่วงของเจ้าภาษีนายอากรเป็นตำบลหรือเป็นเมือง ในเขตที่ได้รับอนุญาตผูกขาด
มาจากรัฐบาลอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเจ้าภาษีนายอากรคนหนึ่ง ๆ รับผิดชอบการเก็บภาษีอากร
ในหลาย ๆ หัวเมือง เช่น ขุนปัญญาพิซากร ซึ่งว่าอากรถั่วต่าง ๆ มีสิทธิที่จะตั้งด่านเรียกเก็บภาษีถั่ว
ในเขตกรุงเทพฯ อยุธยา อ่างทอง อินทบุรี พรหมบุรี ลพบุรี สระบุรี ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี
และปราจีนบุรี การที่มีลูกช่วงรับผูกขาดไปอีกทอดหนึ่ง ก่อให้เกิดปัญหาดังที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าฯ ดำรัสไว้ว่า

...ผู้ที่รับช่วง ไปนั้นหาได้เรียกภาษีตามพิกัดท้องตรา
นั้น ไม่ไปชักย้ายเรียกให้เหลือเกิน ๆ เอรัดเอาเปรียบ
แก่ราษฎร ราษฎรที่ไม่รู้พิกัดในท้องตราที่ต้องยอม
เสียให้ตามใจผู้เก็บ เพราะผู้รักษาเมือง กรมการ
นายบ้าน นายอำเภอ จึงลอกท้องตราตั้งไว้แล้ว ก็มีได้
ปิดประกาศให้ราษฎรรู้ทั่วกัน...⁸⁶

ข้อเสียอีกประการหนึ่งที่ทำให้เจ้าภาษีนายอากรทุจริตอากรได้ต่อไปก็คือ การที่ราษฎร
ถูกกดขี่ข่มเหง คดโกง จากเจ้าภาษีนายอากรจนเกิดคดีฟ้องร้องกันขึ้น ราษฎรก็ไม่เคยเป็นฝ่าย
ชนะความ เพราะเจ้าจำนวนซึ่งทำหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าภาษีนายอากรกับเจ้า
ภาษีนายอากรเป็นพวกเดียวกัน จนในที่สุดราษฎรเบื่อหน่ายที่จะร้องทุกข์ จึงยอมทนเสียภาษี
ให้แก่เจ้าภาษีนายอากรดีกว่า ไม่ต้องเสียเวลาประกอบอาชีพ พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทราบถึง
ความจริงก็เข้าพระทัยว่าราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขดี

ส่วนทางด้านกรปกครอง การมีเจ้าภาษีนายอากรได้สร้างปัญหาที่น่าสะพึงกลัวขึ้น คือได้เกิดสมาคมลับอั้งยี่ ก่อความไม่สงบทั้งในพระนครและหัวเมือง ซึ่งมีสาเหตุมาจากการ แก่งแย่งในการแสวงหาผลประโยชน์ และการเก็บภาษีอากรเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะว่าตั้งแต่ รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ได้มีการตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่หลายชนิด ทำให้ราษฎรต้องเสียภาษีเพิ่ม มากขึ้น แต่คนไทยประกอบอาชีพเพียงเพื่อเลี้ยงตัวมิได้มีกิจการใหญ่โต ภาษีอากรที่เสียมี จำนวนเล็กน้อย เมื่อเทียบกับภาษีที่เก็บได้จากการประกอบอาชีพของพวกคนจีน เพราะ “... พวกจีนที่มาตั้งทำมาหากินอยู่ในเมืองไทย มุ่งหมายที่จะสะสมทรัพย์สินเป็นสำคัญ มีตัวเงินซึ่งจะ เรียกได้มากกว่าราษฎรที่เป็นไทย พวกจีนจึงได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าภาษีนายอากร ยิ่งกว่าไทย...”⁸⁷ เมื่อพวกราษฎรชาวจีนฟ้องร้องต่อทางราชการ ก็เกิดเสียเปรียบอีก เพราะเจ้าภาษีนายอากรเป็นพนักงานเก็บเงินของรัฐบาล พวกจีนจึงขาดที่พึ่ง จึงใช้สมาคมลับตัวเหี้ย ขึ้น เป็นฝ่ายต่อต้านกับฝ่ายเจ้าภาษีนายอากร จะเห็นได้ว่า นับเป็นเรื่องวิวาทกันในระหว่างพวกจีน ด้วยกันเอง แต่ทำความยุ่งยากเดือดร้อนให้แก่รัฐบาล ที่ต้องคอยปราบปรามเพื่อให้เกิดความสงบสุข แก่บ้านเมือง

นอกจากนั้น ก็ยังมีการแก่งแย่งผลประโยชน์ในการแย่งประมูลภาษีกันดังที่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพบันทึกไว้ว่า

...มีจีนหัวหน้าขึ้นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกกันว่า “เถ้าเก”
ทำการอันมีพวกกุดีอยู่ในปกครองมากบ้างน้อยบ้าง จีนจำพวก
ที่หากินในการรับประมูลทำภาษีกิดี จีนจำพวกที่เป็นเถ้าเก
คุมกุดีรับทำงานกิดี มักแย่งผลประโยชน์กัน เช่น แย่ง
ประมูลภาษีอากรและแย่งกันทำเป็นต้น ต่างก็คิดเอาเปรียบ
กันด้วยอุบายต่าง ๆ การตั้งตัวเหี้ยเป็นอุบายสำคัญอย่าง
หนึ่งของพวกจีนจำพวกเหล่านี้ เป็นต้นว่า ถ้าผู้เป็นหัวหน้า
ตัวเหี้ย เข้าว่าประมูลภาษีอากร ผู้อื่นก็มีใครกล้าแย่ง
ด้วยเกรงตัวเหี้ย ซึ่งเป็นพรรคพวกอยู่ในท้องที่จะรังแก
ถ้าผู้ซึ่งมิได้เป็นตัวเหี้ยจะเข้าว่าประมูลก็จำต้องไปว่า
กล่าวขอร้องหรือยอมแบ่งผลประโยชน์ให้พวกตัวเหี้ย
อย่าให้กะกะกิดขวาง เกิดประโยชน์ขึ้นแต่ตัวเหี้ยเช่นนี้
จึงเริ่มเกิดตัวเหี้ยกันขึ้นอีกหลายพวกหลายเหล่า⁸⁸

จากการที่ขาดคู่แข่งในการประมูลเพราะกลัวอิทธิพลดังกล่าวนี้ จึงทำให้ขาดการแข่งขันกันอย่างยุติธรรม พวกอั้งยี่จึงสามารถตั้งอัตราประมูลต่อรัฐบาลในอัตราที่ต่ำได้ ทำให้เกิดความเสียหายแก่ผลประโยชน์ที่รัฐบาลควรจะได้เป็นอย่างมาก

3. ปัญหาการเก็บภาษีอากรกับผู้อยู่ใต้อำนาจต่างประเทศ

ปัญหานี้ได้เกิดขึ้น เมื่อได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398 โดยเฉพาะในข้อสัญญาที่ว่าด้วยการค้าและภาษีอากร โดยทางอังกฤษขอให้ไทยยอมอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษทั้งหมด เข้ามาค้าขายในประเทศไทยได้โดยไม่มีข้อจำกัด และยกเว้นแต่อย่างใด การที่ฝ่ายไทยยอมให้คนในบังคับอังกฤษซึ่งรวมทั้งชาวเอเชียชาติต่าง ๆ ด้วยเข้ามาค้าขายโดยสะดวกนั้น เกี่ยวข้องกับการภาษีอากรในแง่ที่ว่า คนในบังคับเหล่านั้นจะได้รับสิทธิทางด้านภาษีอากรตามที่สนธิสัญญาระบุไว้ทุกประการ เช่น เสียภาษีสินค้าขาเข้าร้อยละ 3 และเสียภาษีสินค้าขาออกตามพิกัดที่กำหนดไว้ต่อท้ายสัญญา การที่คนเอเชียในบังคับอังกฤษได้รับสิทธิเช่นนี้ ทำให้มีผลต่อรายได้ทางด้านภาษีอากรของประเทศ เพราะก่อนหน้านี้บุคคลเหล่านั้นเข้ามาค้าขาย ต้องยอมเสียภาษีตามอัตราที่ทางฝ่ายไทยกำหนดขึ้น เมื่อทำสนธิสัญญาแล้ว ไทยไม่เพียงแต่เสียเปรียบพ่อค้าฝรั่งเท่านั้น แต่ต้องเสียเปรียบพ่อค้าชาวเอเชียที่เป็นคนในบังคับของฝรั่งด้วย⁸⁹

จริงอยู่เมื่อได้พิจารณาสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้น ข้อเสียเปรียบกับฝรั่งนั้นไม่รุนแรงนัก เพราะพวกพ่อค้าฝรั่งที่เข้ามาค้าขายในไทยยังมีจำนวนจำกัด แต่ความยุ่งยากเพิ่มขึ้น เมื่อขยายสิทธิให้แก่ชาวเอเชียที่เป็นคนในบังคับของฝรั่งชาติต่าง ๆ ได้แก่พวกพ่อค้าจีนในบังคับฝรั่งนั้น ได้รับความคุ้มครองผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสถานกงสุลที่ตนสังกัดอยู่เป็นอันมาก เช่น เข้ามาค้าขายในไทยโดยเสียภาษีเพียงร้อยละ 3 และสินค้าบางอย่างซึ่งนิยมกันอยู่ในหมู่คนจีน คือพวกขนมจีนอับ ชาวจีนในบังคับก็ได้ทำการขัดขืนไม่ยอมเสียภาษีจีนอับให้รัฐบาล จนทำให้รัฐบาลต้องยอมเลิกเก็บภาษีประเภทนี้⁹⁰

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีข้อบกพร่องอีกมากมายที่เป็นทางรั่วไหลของภาษีอากร และสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรตลอดจนความสงบสุขของบ้านเมือง จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีให้รัดกุมยิ่งขึ้น

9.4.2 การปฏิรูปภาษีอากร

สิ่งแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่าควรดำเนินการคือการจัดระเบียบงานบริหารภาษีอากร โดยทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อรวบรวมพระราชทรัพย์เงินรายได้ของแผ่นดินทั้งหมดเข้าไว้ในแห่งเดียวกัน มิให้การเก็บภาษีอากรต้อง

แยกย้ายไปขึ้นกับหน่วยงานอื่น ๆ ดังที่เป็นมาแต่ก่อน ดังข้อความในพระราชบัญญัติว่า เพื่อให้
รู้จำนวนเงินซึ่งได้ขึ้นในพระคลังมหาสมบัติทุกเดือนทุกปี จะเป็นเงินมากน้อยเท่าใดนั้นก็เพราะ
มีพระราชประสงค์ที่จะได้ทรงจัดการบ้านเมืองให้มีความเจริญยิ่งขึ้น และเงินที่จะใช้จ่ายใน
ราชการแผ่นดินนั้นก็จะได้กำหนดมากและน้อย และเงินภาษีอากรซึ่งเก็บรวบรวมเข้าได้ดังนี้
ก็จะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินบ้านเมือง มิได้เป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใด เพราะฉะนั้นเมื่อเงินรายได้
และรายจ่ายของรัฐบาลมารวมอยู่ในที่แห่งเดียวกันคือหอรัษฎากรพิพัฒน์ ภายใต้ผู้บังคับบัญชา
และระเบียบปฏิบัติอย่างเดียวกันแล้ว การบริหารย่อมเป็นไปโดยเรียบร้อยยิ่งขึ้น

เมื่อได้มีการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ พร้อมกันนั้นก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติ
สำหรับเป็นแบบปฏิบัติของเจ้าพนักงานบัญชีกลาง เจ้าจำนวนและเจ้าภาษีอากรไว้เป็นหลักฐาน
อีกด้วย พ.ร.บ.สำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ได้เปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานและ
เจ้าภาษีนายอากรเสียใหม่หลายประการ เช่นเจ้าพนักงานต้องมาปฏิบัติราชการที่สำนักงานตาม
วันเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งถือว่าเป็นการวางแบบแผนการปฏิบัติทางราชการสืบต่อมา และยังเป็น
การป้องกันการทุจริตอีกด้วย เพราะปฏิบัติงานในที่เปิดเผย มีผู้รู้เห็น การแสวงหาผลประโยชน์
ส่วนตัวย่อมทำได้ยาก นอกจากนั้นเจ้าพนักงานยังได้รับเงินเดือนเป็นการตอบแทน ซึ่งดีกว่า
การให้เจ้าพนักงานแสวงหาผลประโยชน์ในกิจการที่ตนเกี่ยวข้องตามลำพังดังแต่ก่อน อีกประ-
การหนึ่ง การกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ที่กระทำความผิดทั้งฝ่ายเจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากร
ไว้อย่างชัดเจน ย่อมเป็นการป้องกันมิให้มีการละเมิด พ.ร.บ.นี้ได้วางดังแต่ก่อน⁹¹

ต่อมาปรากฏว่า การปฏิบัติตาม พ.ร.บ.หอรัษฎากรพิพัฒน์ยังมีข้อบกพร่องอีกหลาย
ประการ เช่นเจ้าภาษีนายอากรจำนวนมากยังคงบิดพลิ้วไม่ส่งเงินภาษีที่เก็บได้ประกอบกับ
รัฐบาลยังขาดหลักเกณฑ์ทางด้านบริหารที่รัดกุมนั้นคือขาดบุคคลในระดับสูงที่จะควบคุมการ
ปฏิบัติงานของเจ้าพนักงาน และเจ้าภาษีนายอากรอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นพระราชบัญญัติสำหรับ
พระคลังมหาสมบัติที่ตราขึ้นใน พ.ศ. 2418 จึงได้กำหนดให้ตำแหน่งอธิบดีเป็นผู้มีอำนาจควบคุม
ตักเตือนเจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากรให้ปฏิบัติตามที่พระราชบัญญัติกำหนดไว้อย่าง
เคร่งครัด นอกจากนั้นยังมีเจ้าพนักงานชั้นสูงในระดับรองลงมาจากอธิบดีคือปลัดบัญชีกลาง
ทำหน้าที่ตรวจสอบบัญชีภาษีอากรทุก ๆ รายว่า จำนวนที่ประมวลไว้กับที่ส่งต่อรัฐบาลนั้นตรง
กันหรือไม่ ซึ่งทั้งนี้ตรงตามหลักทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์ที่ถือว่า การบริหารราชการให้ประสบ
ผลสำเร็จ จำต้องมีการตรวจสอบและควบคุมการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์
ที่กำหนดไว้ เมื่อตรวจสอบบัญชีแล้วปรากฏว่า เจ้าภาษีนายอากรบิดพลิ้ว ก็จะได้เสนอให้มี
การเปลี่ยนตัวใหม่ นับว่าเป็นการแก้ปัญหาเรื่องเจ้าภาษีนายอากรไม่ส่งเงินงวดได้เป็นอย่างดี

อีกทั้งเงินรายได้ของรัฐไม่ขาดหายไปเลย ๆ เพราะมีการประมูลเลือกเจ้าภาษีรายใหม่ขึ้นมา ดำเนินการต่อไปทันที ปัญหาเรื่องเงินขาดในตอนกลางปีก็หมดไป⁹²

ใน พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงมีพระราชดำริว่าหน้าที่ราชการ ในขณะนั้นยังก้าวก่ายกันและบางตำแหน่งขาดบางตำแหน่งเกิน ควรจะได้ปรับปรุงส่วนราชการ ภายในของกระทรวงพระคลังเสียใหม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ พระธรรมนูญหน้าที่ราชการกระทรวงพระคลังขึ้น จัดตั้งกรมที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรโดยเฉพาะ ระบุไว้อย่างแน่ชัดว่ากรมใดรับผิดชอบ การเก็บภาษีอากรชนิดใด แต่ละกรม คือ สรรพภาษี สรรพากร และศุลกากรต่างก็มีอธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบงานในกรมของตนโดยขึ้นกับเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ดังนั้นเมื่อได้มีการกำหนดหน่วยงานไว้อย่างชัดเจน เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นทางที่จะช่วยให้การบริหารภาษีอากรเป็นไปอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นกว่าเดิม เพราะไม่มีการก้าวก่ายงานกันอีกต่อไป กรมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากร เหล่านี้เมื่อได้จัดตั้งขึ้นมาแล้ว ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติข้อบังคับของตนขึ้นให้เหมาะสม กับลักษณะและชนิดของภาษีอากรที่ตนเป็นผู้จัดเก็บ เช่นกรมสรรพภาษีได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติพิกัดภาษีภายใน ร.ศ. 111 กรมสรรพากรก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติข้อบังคับสำหรับ พนักงานกรมสรรพากร ส่วนกรมศุลกากรก็ได้ตราพระราชบัญญัติสำหรับการศุลกากร เพื่อเป็นแบบธรรมเนียมในการเก็บภาษีขาเข้าและขาออก การออกกฎหมายเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติของ เจ้าพนักงานในการเก็บภาษีอากรดังกล่าวย่อมใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการจัดเก็บ ภาษีอากรได้เป็นอย่างดี มิให้มีข้อบกพร่องและหละหลวมดังที่เคยเป็นมาแต่ก่อน⁹³

นอกจากนั้นการที่รัฐบาลเข้ามาดำเนินการเป็นผู้จัดเก็บภาษีอากรเองเพื่อหาทางขจัด ข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นจากการปฏิบัติของเจ้าภาษีนายอากรดังได้กล่าวแล้วตามคำกราบบังคมทูลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ทำให้เห็นว่าการเก็บภาษีอากรโดยเจ้าพนักงานของรัฐนั้นมีผลดีคือ ราษฎรเสียภาษีตามพิกัด ท้องตราที่กำหนดไว้ และไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ข่มเหงอีกต่อไป แต่ที่สำคัญคือ เงินภาษีอากรที่เก็บได้เท่าใดก็เป็นของรัฐทั้งหมด อีกทั้งการควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงาน ก็ทำได้ง่ายกว่าเจ้าภาษีนายอากร เพราะเมื่อเจ้าพนักงานกระทำผิดจะได้รับโทษทันที เป็นการ ป้องกันการทุจริตต่อหน้าที่ นอกจากนี้การดำเนินงานของเจ้าพนักงานยังเป็นการสิ้นเปลือง น้อยกว่าที่ให้เจ้าภาษีนายอากรรับผูกขาดไปจัดเก็บ เพราะต่างคนต่างทำการสิ้นเปลือง มาก ดังจะเห็นได้ว่าในระยะต่อมาเมื่อมีการปรับปรุงระเบียบบริหารภาษีอากรเสียใหม่ ปรากฏว่า ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บได้ลดน้อยลงทุกที เมื่อเทียบกับเงินรายได้ ดังเช่นรายงานของกรม

สรรพากรนอกที่เทียบให้เห็นว่าใน พ.ศ. 2445 กรมสรรพากรนอกเก็บเงินภาษีอากรได้ 8,113,623 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการเก็บ 1,438,110 บาท หรือ 17.73% ของรายได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2456 กรมสรรพากรนอกเก็บเงินภาษีอากรได้ 21,198,948 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการเก็บ 2,105,523 บาท หรือ 9.82% ของรายได้ จะเห็นได้ว่า ในเวลา 10 ปี ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บภาษีอากรได้ลดลง ประมาณ 8% นอกจากนี้ในกรณีที่เห็นว่า การเก็บภาษีอากรอย่างเดียวกัน แยกเก็บคนละกรม เป็นทางทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บสูง สมควรที่จะรวมเข้าไว้เป็นหน่วยงานเดียวกัน ก็ได้มีการรวมการปฏิบัติงานเข้าด้วยกันเสีย เช่นในกรณีที่กรมสรรพากรเข้าไปรวมกับ กรมศุลกากร การรวมดังกล่าว เป็นความสะดวกในด้านการบริหาร ในแง่ที่ว่ามิให้หน่วยงาน ต่าง ๆ ทำหน้าที่ซ้ำกัน นอกจากนี้ยังเป็นผลดีต่อรายได้ของรัฐคือประหยัดเงินค่าใช้จ่ายในการ ดำเนินงานลงได้อีกมาก⁹⁴

แม้ว่ารัฐบาลได้พยายามดำเนินการเก็บภาษีเอง เพื่อให้เกิดความสะดวกในการบริหาร และควบคุมภาษีอากรดังได้กล่าวแล้ว แต่รัฐก็ไม่สามารถจัดเก็บภาษีอากรเองได้ทั้งหมด คงมี เจ้าภาษีนายอากรรับไปจัดเก็บในบางประเภท ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตราพระราชบัญญัติเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติและควบคุม การดำเนินงานของเจ้าภาษีนายอากร นับได้ว่าเป็นการปรับปรุงการบริหารภาษีอากรที่สำคัญ อีกด้านหนึ่ง เพราะแต่เดิมนั้นรัฐบาลมิได้มีกฎหมายที่ใช้เป็นหลักปฏิบัติอย่างแน่นอน เช่นหลัก- เกณฑ์การว่าประมุข การส่งเงินหลวง จึงทำให้การควบคุมเจ้าภาษีนายอากรทำได้ยาก เป็น ช่องทางให้บุคคลเหล่านี้ต่างมีหนี้สินติดค้างรับอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อได้มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติเจ้าภาษีอากร พ.ศ. 2416 และพระราชบัญญัติการภาษีอากร พ.ศ. 2435 ขึ้น แล้ว พระราชบัญญัตินี้ได้วางหลักเกณฑ์การปฏิบัติไว้อย่างแน่นอน เช่นการกำหนด ตัวบุคคลที่จะทำหน้าที่เก็บภาษีอากร การว่าประมุข การส่งเงิน การลงโทษผู้เป็นหนี้หลวง นอกจากนี้ในกรณีที่เห็นว่า การปฏิบัติตามกฎหมายต่าง ๆ มีข้อบกพร่อง พระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้าฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชบัญญัติใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อ แก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้น เช่น การตราพระราชบัญญัติเพิ่มเติมการภาษีอากร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2449) เพื่อแก้ไขการว่าประมุขภาษีอากรในกรุงเทพฯ เป็นต้น⁹⁵

ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงทำการปฏิรูปการภาษีอากรให้เป็นไป อย่างมีระเบียบและรัดกุมยิ่งขึ้นแล้ว ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว จึงเป็นผลให้รายได้ของรัฐมี จำนวนสูงขึ้น ดังที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้แต่แรกเมื่อได้ทรงลงมือทำการปฏิรูป

บทสรุป

บทนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการคลังของอาณาจักร ซึ่งได้แบ่งเป็นหัวข้อต่อไปนี้เป็น ประเภท รายได้ หน่วยงานที่รับผิดชอบ วิธีจัดเก็บผลประโยชน์ของรายได้ และปัญหาและการแก้ไข เปลี่ยนแปลงการคลังของอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5

ในเรื่องประเภท รายได้ของรัฐบาลนั้นก็ได้นำการเรียกเก็บภาษีและอากรประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีมากมายหลายชนิด และมีเพิ่มมากขึ้นอีกถึง 38 ชนิดในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้ก็ยังมีผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากไพร่และชาวจีน ได้แก่เงินหรือผลผลิตที่เรียกว่าส่วย และเงินผูกปี้จากชาวจีน นอกจากนี้ก็มีค่าฤชา ค่าบริวารบาท มรดก และแหล่งรายได้ประการสุดท้าย คือ ผลกำไรจากการค้าสำเภากับต่างประเทศ

หน่วยงานที่รับผิดชอบเก็บรายได้ มีหลายหน่วยงานได้แก่กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังสินค้า กรมพระกลาโหม กรมมหาดไทย กรมพระคลังในซ้าย กรมพระคลังในขวา กรมท่ากลาง กรมพระคลังราชการ และกรมนา สำหรับวิธีจัดเก็บผลประโยชน์โดยเฉพาะเรื่องภาษีอากร แต่ละชนิดก็มีการจัดเก็บแตกต่างกันไป ในการจัดเก็บผลประโยชน์ได้มีระบบเจ้าภาษีนายอากรขึ้นทำหน้าที่เก็บแทนรัฐบาล โดยเป็นผู้ประมูลส่งเงินภาษีเป็นจำนวนหนึ่งให้กับรัฐบาล การมีระบบเจ้าภาษีนายอากรทำให้รัฐบาลได้ประโยชน์มาก แต่กลับทำให้ราษฎรเดือดร้อน จึงได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5

ในประเด็นสุดท้าย คือปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหาที่เกิดขึ้นได้แก่ ปัญหาเรื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอากรซึ่งมีความสับสนและซ้ำซ้อนกันมาก ปัญหาในระบบการมีเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรคอยเอารัดเอาเปรียบราษฎรทำให้เกิดความเดือดร้อน และปัญหาสุดท้ายคือปัญหาการเก็บภาษีอากรกับผู้อยู่ได้บังคับต่างประเทศ ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นำให้ภาษีอากรรั่วไหลมาก ราษฎรก็ได้รับความเดือดร้อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมยิ่งขึ้น ด้วยการออกพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น และในระยะต่อมาก็มี พ.ร.บ.ออกมาจัดการการคลังอีกหลายฉบับ ทำให้การคลังมีระเบียบแบบแผนมากขึ้น

คำถามท้ายบท

1. อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีรายได้จากทางใดบ้าง จงตอบให้ครบถ้วน
2. ระเบียบการเป็นเจ้าภาษีจะต้องปฏิบัติเช่นไร
3. จงอธิบายประวัติความเป็นมาของการเก็บอากรค่าน้ำ เพราะเหตุใดจึงได้ฟื้นฟูอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4
4. นายอากร มีอำนาจและหน้าที่ประการใดบ้าง จงตอบมาให้ครบถ้วน
5. มีเหตุผลอันใดที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ต้องทำการปฏิรูปการคลังของอาณาจักร จงตอบมาให้ครบถ้วน

เชิงอรรถ

1. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 365 .
2. *ถ้อยธรรมนิยมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 159-161.
3. เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-9 .
4. เรื่องเดิม, หน้า 159-61.
5. เรื่องเดิม, หน้า 171-2 .
6. เรื่องเดิม, หน้า 173-5 .
7. เรื่องเดิม, หน้า 176-9 .
8. *บุญรอด แก้วกันหา*, เรื่องเดิม, หน้า 88-93 .
9. *ชัยเรื่องศิลป์*, เรื่องเดิม, หน้า 76-8 .
10. *ถ้อยธรรมนิยมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 176-9 .
11. เรื่องเดิม, หน้า 183 .
12. เรื่องเดียวกัน, หน้า 182 .
13. เรื่องเดิม, หน้า 184-8 .
14. เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 345.
15. *ถ้อยธรรมนิยมต่าง ๆ*, เล่มจบ, หน้า 214.
16. เรื่องเดิม, หน้า 217.
17. เรื่องเดิม, หน้า 219.
18. เรื่องเดิม, หน้า 218.
19. เรื่องเดิม, หน้า 220.
20. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
21. เรื่องเดิม, หน้า 214.
22. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
23. เรื่องเดิม, หน้า 215.
24. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
25. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

26. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
27. เรื่องเดิม, หน้า 216 .
28. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 397 และลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่มจบ, หน้า 181 .
29. ประชุมประกาศ..., หน้า 396 .
30. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
31. เรื่องเดิม, หน้า 397 .
32. เรื่องเดิม, หน้า 140-41.
33. เรื่องเดิม, หน้า 141 .
34. เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 347-348.
35. เรื่องเดียวกัน, หน้า 349 .
36. เรื่องเดิม, หน้า 350 .
37. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 166 .
38. เรื่องเดิม, หน้า 166-8 .
39. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 195 .
40. เรื่องเดิม, หน้า 190 .
41. เรื่องเดิม, หน้า 194 .
42. เรื่องเดิม, หน้า 200 .
43. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 168 .
44. เรื่องเดิม, หน้า 170 .
45. เรื่องเดิม, หน้า 174-6 .
46. เรื่องเดิม, หน้า 173-4 .
47. เรื่องเดิม, หน้า 174-6 .
48. เรื่องเดิม, หน้า 176 .
49. เรื่องเดิม, หน้า 348 .
50. เรื่องเดิม, หน้า 350 .
51. เรื่องเดิม, หน้า 351 .
52. เรื่องเดิม, หน้า 176-7 .
53. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 205 .

54. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
55. เรื่องเดิม, หน้า 207 .
56. เรื่องเดิม, หน้า 237 .
57. เรื่องเดิม, หน้า 248 .
58. เรื่องเดิม, หน้า 255 .
59. เรื่องเดิม, หน้า 256-60 .
60. *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404*, หน้า 157 .
61. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
62. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
63. *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408*, เล่ม 2 หน้า 201 .
64. เรื่องเดียวกัน, หน้า 203 .
65. เรื่องเดิม, หน้า 310-12 .
66. บุญรอด แก้วกันหา, เรื่องเดิม, หน้า 53 .
67. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
68. เวลส์, *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*, หน้า 351 .
69. เรื่องเดียวกัน, หน้า 352 .
70. “พระไอยการลักษณะหัวเมีย”, มาตราที่ 35, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 2, หน้า 222-3 .
71. “พระไอยการพรหมศักดิ์”, มาตราที่ 29, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 1, หน้า 217 .
72. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
73. “พระไอยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน”, มาตราที่ 17, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 192 .
74. “พระไอยการลักษณะมรดก”, มาตราที่ 3, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 25 .
75. เรื่องเดิม, มาตราที่ 3, หน้า 41 .
76. “พระไอยการกระบดศึก”, มาตราที่ 1, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 4, หน้า 124 .
77. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 54, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 3, หน้า 247 .
78. “พระราชกำหนดใหม่”, *กฎหมายตราสามดวง*, เล่ม 5, หน้า 228-33 .
79. สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์, “การปฏิรูปภาชีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, *ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร*, 2515 (อัดสำเนา), หน้า 28 .

80. เรื่องเดียวกัน, หน้า 31 .
81. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 249 .
82. ถิ่นธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 206 .
83. เรื่องเดียวกัน, หน้า 225-6 .
84. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 353 .
85. สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 42 .
86. ประชุมประกาศ..., หน้า 353 .
87. สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 350 .
88. เรื่องเดียวกัน, หน้า 354-5 .
89. สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 47 .
90. เรื่องเดิม, หน้า 55 .
91. เรื่องเดิม, หน้า 159 .
92. เรื่องเดิม, หน้า 160 .
93. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน .
94. เรื่องเดิม, หน้า 161 .
95. เรื่องเดิม, หน้า 162 .

บรรณานุกรมตอนที่ 4

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2 รายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัด
ไพศาราม
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 15
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 48
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32 ใบบอกหลวงจ่านงค์อักษร
ส่งไม้ขอนสักสวย
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5 บัญชีรายวันเรื่องส่งไม้ขอนสัก
หัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาถวาย
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 55 เรื่องใบบอกเมืองเพชรบูรณ์
ส่งเงินสวย
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206.” หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 43 เรื่องตอบรับไม้ขอนสัก 100
ตัน ซึ่งพระยาธรรมนุญแต่งตั้งให้พระยารักษาเมืองแก้วนำลงมาทูลเกล้าฯ
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281 เรื่องกรมหลวงวงศาฯ ให้เงิน
ซึ่งเป็นข้าในกรมขึ้นไปซื้อที่นาทำไร่อ้อย
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 60 เรื่องใบบอกเจ้าพระยา-
บดินทร์เดชาเรื่องส่งกระดานสวยลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 20
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 118. เรื่องคำให้การอำแดงคง
ใช้ให้อ้ายเหม็นลาวอายุเงินหล้าส่งยามาขายแทนตัวไพร่.
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 88.
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 107
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224”. หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 148.
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 261.
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 111 หนังสือพญาสารสมบัติฯ
มาถึงพระยาวิเสศฤๅไชย ผู้สำเร็จการเมืองฉะเชิงเทรา.

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุ. เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
จ.ศ. 1228-1229 เล่ม 33 สารตราเจ้าพระยาอัศรมหาเสนาฯ ถึงพระยาบริรักษ์ภูธร
วันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2410.

_____. เอกสาร ร.5. กษ.3/4 พระราชดำรัสในพระราชพิธีเปิดคลองรังสิตประยูรศักดิ์
5 กรกฎาคม ร.ศ. 115.

_____. เอกสาร ร.5 3.2ก/12 หนังสือพระฤทธิจักรกัจจกรผู้ว่าราชการเมืองัญญบุรีทูลกรม-
หลวงนครสวรรค์ฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล 3 ตุลาคม ร.ศ. 121.

_____. เอกสาร ร.5 กษ.6.6/2 เรื่องมิสเตอร์บาร์น ขออนุญาตทำบ่อแร่เมืองกระบิล วันที่
14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109.

_____. เอกสาร ร.5 กษ.8/1 เรื่องรายงานพระองค์เพ็ญรายงานมิสเตอร์โตยามาเรื่องทำไหม

_____. เอกสาร ร.5 กษ.8/2 เรื่องทำไหม.

_____. เอกสาร ร.5 กษ.10/1 เรื่องได้ส่วนความรู้นายเจริญในการเพาะปลูก

_____. เอกสาร ร.5 กษ.10.1/2.

_____. เอกสาร ร.5 กษ.142ก./22 เรื่องจะเพิ่มภาษีค่าโคที่ส่งออกไปต่างประเทศแลคิดจะตั้ง
โรงฆ่าสัตว์ด้วย.

_____. เอกสาร ร.5 ค.142ก./1 เรื่องภาษียาสูบฝิ่นสุรา ฝ้าย ป่าไม้เมืองแพร่.

_____. เอกสาร ร.5 ค.142ก./3 เรื่องภาษีน้ำอ้อยหัวเมือง.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.1/3 หนังสือของพระยาวงษานุประพันธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6
วันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2454.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.1/6 หนังสือพระยานนทบุรีศรีเกษตราภรณ์มีถึงพระยายมราชเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.1/6 หนังสือของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยามทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 6
วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2453.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.1/6 เมมเมอร์แรนดัมที่จะแก้ไขนาเสื่อมให้กลับเจริญขึ้น.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.2/1 ประกาศพระราชบัญญัติมาตราซึ่งดวงวัด พ.ศ. 2466.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.2/16 หนังสือนายยกสภาเผยแพร่พาณิชย์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6
วันที่ 15 กันยายน 2464.

_____. เอกสาร ร.6 กษ.2/16 ประกาศเรื่องเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ

- _____ เอกสาร ร.6 กษ.6/2 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 เรื่อง
ทำแรมวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 128.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.7/1 สำเนาสารตราถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล วันที่ 9 มีนาคม
พ.ศ. 2453.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.7/1 สำเนาสารตราถึงข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล กุมภาพันธ์ 2454.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.7/6 สำเนาพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127.
- _____ เอกสาร ร.7 กษ.6/1 เรื่องบึงบรเพ็ด.
- _____ เอกสาร ร.7 กษ.7/1 เรื่องจัดการรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ และรายงาน ดร.สมิต.

เอกสารทุติยภูมิ

ภาษาไทย

- กฎหมายตราสามดวง. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506. เล่ม 1, 2, 3, 4, 5.
- กิตติ ตันไทย. "คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453)". วิทยานิพนธ์ปริญญา-
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520.
(อัดสำเนา)
- เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. *วิวัฒนาการด้านการเกษตรกรุงรัตนโกสินทร์*. พระนคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2525. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
200 ปี).
- เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา. "สภาพการค้าของไทย พ.ศ. 2325-2398". วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523. (อัดสำเนา)
- ครอว์เฟิร์ด, จอห์น. *เอกสารครอว์เฟิร์ด*. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ พระนคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, 2515.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค*. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- _____ *พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแหลม
มลายู เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 108, 109, 117, 120 รวม 4 คราว*. พระนคร : โรงพิมพ์
พิมพ์ไทย, 2468. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

- สมเด็จพระเจ้าห้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิริินมาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัย
สุรกัญญา ณ เมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. 2468.
- _____ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายูรัตนโกสินทร์ศก
109. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507. 2 เล่ม.
- _____ "เรื่องบูรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว",
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พระนคร : สร้างสรรค์จำกัด, 2527.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ. พระนคร : สมาคมสังคม-
ศาสตร์มอบให้สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจัดพิมพ์จำหน่าย, 2522.
- ชุมนุมเรื่องจันทบุรี. พระนคร : 2514. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาง
วรรณ จันทวิมล ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 29 พฤศจิกายน พุทธศักราช
2514).
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. "พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย.
(พ.ศ. 2398-2503)" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จัดโดย
สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ร่วมกับภาค
วิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2527.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- _____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- _____ อธิบายถึงเรื่องเที่ยว เที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เขื่อนน้ำตกอันนัมกัก
ที่เกาะกูด เที่ยวไพรโยค. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- _____ เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511. (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ดิสกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511).
- _____ และนริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน. สาส์นสมเด็จพระเจ้า. ภาค 4. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2513.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2503.

- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมกระดุมพิกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. เอกสารวิชาการ หมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ 3-5 กุมภาพันธ์ 2525.
- บุญรอด แก้วกันหา. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518. (อัดสำเนา).
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404. พระนคร : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511. (คณะสงฆ์ วัดอนงคาราม ในความอุปถัมภ์ของนายชานาญ และคุณหญิงวลี ยูบุรณ์ พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิ์วงศาจารย์อินทโชตเถระ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2511).
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512. เล่ม 34.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512. เล่ม 43.
- ประสิทธิ์ แก้วสิงห์. "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435-2453". ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2517. (อัดสำเนา)
- ปิยะฉัตร ปิตะววรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- पालเลกัวซ์, ฌ็อง บัปติส. เจ้าเมืองกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.
- พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล. "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ (พ.ศ. 2435-2475 (ค.ศ. 1892-1932)". วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516. (อัดสำเนา)

- พิชัย สิงห์ทอง. “นโยบายส่งเสริมการเกษตรกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”. ปรินญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523. (อัดสำเนา)
- มัลลิกา เรื่องระพี. “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517. (อัดสำเนา)
- ลัทธิตธรรมเนียมต่าง ๆ. พระนคร : คลังวิทยา, 2506. 2 เล่ม.
- แลงการ์ด, โรแบร์ต. *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย*. (กฎหมายที่ดิน). พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2483.
- วรรณชลิย์ บุญมี. “ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การป่าไม้และการเหมืองแร่”. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2520. (อัดสำเนา)
- วราภรณ์ ทินานนท์. “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522. (อัดสำเนา).
- วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, ม.ล. *การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19*. เอกสารวิชาการหมายเลข 44 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย 9 กุมภาพันธ์ 2526.
- วิไลเลขา ถาวรชนสาร. “การปกครองของไทย”, “สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์”, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหงมอบให้กึ่งจันท์นการพิมพ์จัดพิมพ์, 2528.
- เวลล์, ควอริชท์. *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์. พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.
- ศิลปากร, กรม. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173*. พระนคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2513. เล่ม 2.
- _____. *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*. พระนคร : 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินเดชาอนุชิต)
- สมชาย หลังหมอยา. “ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521. (อัดสำเนา)

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ “การปฏิรูปภาชีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว”. ปรินญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร,
2515. (อัดสำเนา)

สุนันท์ ไชยเมล์. “สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว”. ปรินญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประ-
สานมิตร. 2524. (อัดสำเนา)

สุรพันธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ม.ร.ว. *ข้าวของประเทศสยาม*. พระนคร : 2470. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพผู้แต่ง)

เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคินพคุณ, และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ (ผู้รวบรวม). *ประชุมกฎหมาย
ประจำศก*. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมล์, 2478. เล่ม 4, 5, 8, 18.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, นาง. *ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ 1-รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394)*. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์: พ.ศ. 2325-2416*. แปลโดย ม.ร.ว.
ประกายทอง ลีวิสุข. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2521.

ภาษาอังกฤษ

- Bowring, Sir John. *The Kingdom and People of Siam with a Narrative of Mission to that country in 1855*. London, 1969.
- Crawford, John. *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin-China*. Kuala-Lumpur: Oxford University Press, 1967.
- Finlayson, George. *The Mission to Siam, and Hue, the capital of Cochin-China, in the years 1821-22*. From the journal of the late George Finlayson. With a memoir of the author, by Thomas Standford Raffles, F.R.S. London: J. Murray, 1826.
- Ingram, James C. *Economic Change in Thailand 1850-1970*. California: Standford University Press, 1971.
- Skinner, G. William. *Chinese Society in Thailand and Analytical History*. New York: Cornell University Press, 1962.

อภิธานศัพท์

อภิธานศัพท์

ชาวต่างประเทศในประวัติศาสตร์

ครอว์เฟิร์ด, จอห์น (Crawford, John)

เป็นชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาในเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2364 เขาได้รับคำสั่งจากผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ให้เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีและติดต่อขอเช่าทำการค้าขายกับไทย เขาพำนักอยู่ในเมืองไทยประมาณ 4 เดือน และในระหว่างเวลานั้น เขาได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวของเมืองไทยที่เขาได้พบเห็น บันทึกนี้รวบรวมเรื่องราวที่เขาได้ไปประเทศอื่นในเอเชียด้วย ให้ชื่อว่า “Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin-China”

คอร์ เมอซิเออร์ (Core, Monsieur)

เป็นบาทหลวงชาวฝรั่งเศส เข้ามาเมืองไทยกับคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยสิ้นกรุงศรีอยุธยาแล้ว พ.ศ. 2413 และเป็นระยะเดียวกับที่พระยาตากกำลังคิดตั้งตัวเป็นใหญ่ คอร์เขียนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยในระยะนั้นไว้เป็นจดหมายสั้น ๆ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศของฝรั่งเศส บาทหลวงโลเนได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2463 จดหมายนี้ได้นำมาตีพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 ให้ชื่อว่า จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสครั้งกรุงศรีอยุธยา

ชัวซีย์, อับเบ เดอ (Choisy, Abbé de)

เป็นชาวฝรั่งเศส เดินทางมาเมืองไทย ในตำแหน่งผู้ช่วยทูตในคณะของ เซอวาลิเออร์ เดอ โซมองต์ ซึ่งเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เข็มพระราชาสาส์นมายังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เดินทางมาถึงเมืองไทย เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2228 อยู่ในเมืองไทยจนถึงวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2228 ในระหว่างเวลาดังกล่าว เขาได้เขียนจดหมายเหตุรายวันขึ้นให้ชื่อว่า “Journal Voyage de Siam” ได้รับการแปลโดยนายสันต์ ท. โกมลบุตร โดยให้ชื่อว่า “จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามของบาทหลวงเดอ ชัวซีย์”

แซรวาส, นิโกลาส์ (Cervaise, Nicholas)

เป็นชาวฝรั่งเศสผู้อยู่ในคณะทูตของ เซอวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2228 และพำนักอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลาถึง 4 ปี คือระหว่าง พ.ศ. 2228-2232 ในระหว่างเวลานี้เขาได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยในด้านต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด ชื่อว่า “Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam” ซึ่งทางกรมศิลปากรได้มอบให้นายสันต์ ท.โกมลบุตร แปลเป็นภาษาไทย ให้ชื่อว่า “ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม”

เซาเติน, โยส (Schouten, Joast)

เป็นผู้จัดการบริษัทการค้าฮอลันดา ประจำกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง โยส เซาเติน ได้เข้ามาประจำอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมอีกครั้งหนึ่ง และในต้นรัชกาลพระเจ้าปราสาททองอีกครั้งหนึ่ง รวมเป็นเวลา 9 ปีด้วยกัน คือตั้งแต่ พ.ศ. 2171-2179 อันเป็นปีที่เซาเตินเขียน “จดหมายเหตุของโยส เซาเติน” เป็นภาษาฮอลันดา และนายขจร สุขพานิช แปลจดหมายเหตุนี้ เมื่อ พ.ศ. 2503 จากฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งนายรอเจอร์ แมนเลย์ ได้แปลไว้

บรู๊ค, เซอร์ เจมส์ (Brooke, Sir James)

เป็นชาวอังกฤษ เขาเป็นร่ายาห์ปกครองดินแดนซาราวัก และได้รับแต่งตั้งจากพระนางเจ้าวิคตอเรียให้เป็นขุนนางแห่งราชสำนักอังกฤษชั้นเซอร์ ชื่อเสียงของเขาคือที่รู้จักกันดีในขณะนั้น จึงได้รับความไว้วางใจให้เป็นราชทูตมาเมืองไทยใน พ.ศ. 2493 เมื่อเขามาถึงเมืองไทยก็พอดีกับเป็นเวลาทีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ กำลังทรงพระประชวร จึงมิได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้า แต่ถึงกระนั้น เขาก็พยายามปฏิบัติราชกิจที่ได้รับมอบหมายจนเต็มความสามารถเพื่อจะขอแก้ไขสนธิสัญญาฉบับปี พ.ศ. 2369 ให้สำเร็จ

เบอร์นี่, เฮนรี่ (Burney, Henry)

ในพระราชพงศาวดารไทย เรียกว่า “กัปตันพันตรี บาร์นี่” เป็นชาวอังกฤษได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษให้เป็นราชทูตเข้ามาขอเจริญทางพระราชไมตรีกับไทยเมื่อ พ.ศ. 2368 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงยินยอมให้ท่านผู้นี้เข้าเฝ้า และให้ทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีตามความประสงค์ เขาได้มาพำนักอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลา 9 เดือน

คือตั้งแต่เดือนมกราคม-กันยายน พ.ศ. 2368 แต่ได้ติดต่อบรรณการและสนทนากับขุนนางไทยคนสำคัญหลายคนจึงรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของไทยในสมัยนั้นดี และได้เขียนรายงานและบันทึกถึงเรื่องราวความเป็นไปต่าง ๆ ในเมืองไทยไปให้รัฐบาลอังกฤษทราบโดยละเอียด ภายหลังหอพระสมุดวชิรญาณได้สั่งพิมพ์เอกสารทั้งหมดของเฮนรี เบอร์นี่ ให้ชื่อว่า “Burney Papers” และกรมศิลปากรได้แปลออกเป็นภาษาไทยรวมทั้งหมด 4 เล่ม

บาวริง, เซอร์ จอห์น (Bowring, Sir John)

เป็นชาวอังกฤษ ได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีและการค้ากับไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 เซอร์จอห์น บาวริง ฟ่านักอยู่ในเมืองไทยเพียง 33 วัน คือตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม ถึง 25 เมษายน 2398 เขาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยในสมัยนั้นไว้มีชื่อว่า “The Kingdom and People of Siam”

पालเลกัวซ์, บัปติสต์ ฌัง (Pallegoix, Baptiste Jean)

เป็นชาวฝรั่งเศส ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายกคณะมิชชันนารีโรมันคาทอลิกประจำเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2372 และถึงแก่กรรมภาพในเมืองไทย พ.ศ. 2405 เมื่อหักเวลาที่ท่านออกไปพักผ่อนที่ประเทศฝรั่งเศสเสีย 2 ปี รวมเวลาที่ท่านฟ่านักอยู่ในเมืองไทย ประมาณ 31 ปี และท่านก็ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยในสมัยนี้ไว้ด้วยเมื่อ พ.ศ. 2397 โดยใช้ชื่อว่า “Mgr. Pallegoix, Eveque de Mallos Apostolique de Siam” และนายสันต์ ท.โกมลบุตร ได้แปลเป็นภาษาไทย ให้ชื่อว่า “เล่าเรื่องเมืองไทยโดยสังฆราชपालเลกัวซ์”

ลาลูเบร์, ซีมอง เดอ (La Louère, Simon de)

เป็นราชทูตฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ได้ทรงส่งเข้ามาเพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2230 ได้ฟ่านักอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลา 3 เดือน กับ 6 วันเท่านั้น คือตั้งแต่วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2230-3 มกราคม พ.ศ. 2231 เขาได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยไว้โดยละเอียดถึง 2 เล่ม โดยให้ชื่อว่า Du Royaume de Siam 1691 ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาไทย 2 ฉบับ คือ ฉบับแรกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนิพนธ์ แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษที่มีชื่อว่า A New Historical Relation of the Kingdom of Siam by Monsieur de la Loubère โดย A.P. Ger R.S.S. ซึ่งเป็นผู้แปลจากฉบับภาษาฝรั่งเศสอีกต่อหนึ่ง แต่ทรงแปลไว้ไม่จบ

ฉบับที่ 2 แปลโดย นายสันต์ ท.โกมลบุตร แปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสโดยตรง ซึ่งมีเนื้อความที่ครบบริบูรณ์

เวเรต์, เมอซีเออร์ (Veret, Monsieur)

เป็นพ่อค้าชาวฝรั่งเศส ดำเนินงานในบริษัทฝ่ายฝรั่งเศสอินเดียตะวันออกเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เขาได้เขียนจดหมายถึงเจ้าหน้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ใจความส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องการค้าระหว่างฝรั่งเศสกับไทย ได้รวบรวมอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 35-39 สำหรับจดหมายเหตุของนายเวเรต์ อยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ)-41 ไม่ปรากฏนามผู้แปลเป็นภาษาไทย

เครื่องมือจับสัตว์น้ำบางประเภท

กัตรา

เป็นเรือแจวจับสัตว์น้ำชนิดหนึ่ง จับได้ทั้งปลาและกุ้ง กราบเรือทางขวาติดแผ่นกระดานทาสีขาว ปล่อยริมข้างหนึ่งให้ลงน้ำ กราบซ้ายมีดาขายตั้งกันมิให้ปลาและกุ้งกระโดดข้าม ใช้จับเวลากลางคืน ในลำคลองและลำน้ำ ปลาตกใจจะกระโดดเข้ามาหาเรือเอง กัทรานี้บางทีก็เรียกว่าเรือผีหลอก

จิบ

เป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำชนิดหนึ่ง ใช้เสาไม้ลำปักทางซ้ายและทางขวาเรียงกันเป็นลำดับ แล้วเอาฝือกขนากับเสาทั้งสองข้างอย่างเดียวกับกะบังแต่ระหว่างกลางเอาอวนลงกางกันให้ปลาเข้าอวน จับเมื่อเวลาน้ำไหลอ่อน ๆ

ชนาง

เป็นเครื่องดักปลาและสัตว์ป่า

เซงเลง

เป็นเครื่องมือจับปลาชนิดหนึ่ง ทำด้วยซี่กไม้ไผ่มัดด้วยหวาย รูปคล้ายขวด

การทำเหมืองบางประเภท

เหมืองเล่น

เป็นประเภทของเหมืองแร่ที่กระทำค่อนข้างง่าย และใช้เงินลงทุนน้อยมาก เหมาะที่จะใช้เปิดทำในแหล่งแร่เปลือกดิน ซึ่งมักพบอยู่ตามลานเนินเขาหุบเขากับลำห้วยที่มีความลาด

พอที่จะให้มูลดินทรายอันเกิดจากการทำเหมืองพ้นออกไปจากรางหรือคูล้างแร่ได้ การ
ทำเหมืองแร่ต้องใช้น้ำมาก

เหมืองคล้ำ

วิธีทำเหมืองคล้ำต้องใช้เงินมากกว่าทำเหมืองแร่ เพราะต้องสร้างทำนบและจ้างกรรมกร
ทำการแร่ จะต้องเป็นผู้มีทุนทรัพย์มาก หรือหลายคนเข้าหุ้นกันถึงจะทำเหมืองคล้ำได้
วิธีการนี้ได้ผลมากกว่าเหมืองแร่ ปัจจุบันการทำเหมืองแร่ และเหมืองคล้ำ อาจเรียกชื่อ
ตามชนิดของเหมืองที่ทำเช่นเหมืองหาบ เหมืองปล่อง และเหมืองอุโมงค์ เป็นต้น